

Universitätsbibliothek Wuppertal

Totius Latinitatis lexicon

secundum tertiam editionem, ..., correctum et auctum labore variorum

Forcellini, Egidio

Schneebergae, 1831

Vorwort zur ersten und zweiten Auflage (Gaetano Cognolato)

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-1615](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-1615)

CAJETANI COGNOLATI
IN SEMINARIO PATAVINO STUDIORUM PRAEFECTI
PRAEFATIO

PRIMAE HUIUS LEXICI EDITIONI, ANN. MDCCLXXI. EVULGATAE, PRAEPOSITA,
ET AB AUCTORE IN SECUNDA EDITIONE, ANN. MDCCCV., RECOGNITA

I.

Qui olim, florentibus Romanorum opibus, bene loquendi laude celebrabantur, ii non jam populi consuetudine, sed multis literis, et iis quidem reconditis et exquisitis, sunt hoc assequuti; fuitque scientiae cuiusdam ac rationis ea oratio, quae non modo apervagato sermone longe dissonaret, sed elegans quoque esset ac splendida, majestatem quandam haberet, et imperium consulare. Nos vero, qui eam linguam, quae Romanorum fuit, neque a nutrice hausimus, neque a populi consuetudine arripuimus, illam tamen vel in veterum libris omnino agnoscere, vel puram ac sinceram in nostra ipsi scripta transferre contendimus, summo studio ac labore niti necesse est; cumque plurimi ad haec studia sese conferant, paucos tamen esse scimus rerum harum intelligentes ac doctos, paucissimos vero, qui germanam Latinitatem optima imitatione assequantur, et ornatae factaeque orationis laude commendentur. Cum vero plurima parare sibi adjumenta debeant Latinae consuetudinis adsequendae cupidi, tum illud in primis, ut uberem ac dissipatam verborum copiam complectantur, ut nitidissima quaeque internoscant, ut propriam nativamque singulorum significationem maxime intelligant; hoc enim totius rei veluti solum et fundamentum; his veluti ex radicibus optimus sermo coalescit; et ipse C. Julius Caesar, cum de ratione Latine loquendi ad Ciceronem accuratissime scriberet, *verborum delectum originem dixit esse eloquentiae* (a). Quemadmodum enim jurisperiti, quos interpretandi studium atque necessitas in illa veterum vocum investigatione detinuit, priscam verborum proprietatem dignitatemque retinuerunt, optimumque loquendi morem cultu hoc atque delectu corroborarunt; ita illud inclinatae jam Latinitatis argumentum semper fuit, cum ipsa verba a nativa significatione prava loquentium consuetudine detorquerentur. *Animadvertere est*, inquit A. Gellius (1), qui post Hadriani tempora florere coepit, *pleraque verborum Latinorum ex ea significatione, in qua nata sunt, decessisse vel in aliam longe, vel in proximam; eamque decessionem factam esse consuetudine et inscilia temere dicentium, quae cuiusmodi sint, non didicerint*. Quare vix quisquam est Romanae linguae et eloquentiae studiosus, qui carere Lexicis sine sua fraude possit; est enim percommodum optimas quasque totius Latii veluti exsuvas aliorum labore ac studio collectas explicatasque intueri. Atque hactenus quidem hisce praesidiis non omnino caruimus; erat tamen adhuc locus aliquis iis omnibus, de quibus olim in suo *De Lexicorum Latinorum jejunitate* libello Olaus Borrichius querebatur. Hac vero aetate, qua optimi quique Latinae linguae auctores pristinae integritati criticorum opera sunt restituti, eosque docti homines commentariis ornarunt, laboriosis vero verborum indicibus locupletarunt; qua plurima Romanarum antiquitatum monumenta in lucem edita, explicata, illustrata; collecti inscripti lapides; numismata demum, ac litterata quaeque rudera ab eruditissimis viris ad omnem usum congesta; huiusmodi certe opus conscribi poterat, in quo, non dicam jam studiosorum vota ac posteritatis iudicia conquiescerent, sed eorum saltem, qui in hoc ipso rerum genere antea laborarunt, diligentia ac laus vinceretur. Quare cum vetus illud Ambrosii Calepini Lexicon scholas teneret, essetque illud, ut de eo loquitur Morhofius (2), *sacra studiorum anchora, ad quam confugiebant qui in Latina lingua se exercere volebant*, idem tamen, quamvis expurgatum, auctum, perpolitum, ad explicandam comparandamque Latinitatem minime satis esse iis ipsis videretur, qui in eo interpolando saepius laboraverant, de novo condendo cogitari coeptum est; quod jam olim inchoatum, paucis demum abhinc annis absolutum atque descriptum, nunc jam, quod bene vertat, per typographum evulgamus. Ac profecto si quis rei huius amplitudinem animo complecti potest, et quam difficile Latini sermonis regulae atque praesidia constituentur, intelligit; si quis cetera huiusmodi syntagmata per do-

(a) Haec nempe verba ex ejus lib. I. *de Analogia* affert Cic. *ad Brut.* c. 72.

(1) Noct. Att. lib. XIII. c. 29. De auctoris huius aetate vide Fabricii *Biblioth. Lat.* I. 3. c. 1. ab Ernesti auctam

(2) *Polyhist. Litterar.* Tom. I. lib. IV. cap. IX. §. 9.

ctissimos viros toties edita cum nostris hisce conferre voluerit, is de AEGIDIO FORCELLINO optime iudicabit, qui per annos ferme quadraginta idem saxum volvens, opus hoc, in quo Latinae voces omnes, ac multiplices earum significationes atque usus continentur, lucubravit. Fuit in illo ingenium, litterae, cura, cogitatio, diligentia; erat ille Romanarum rerum scientissimus, et earum artium, quae Latinis olim placuerant, rudimenta attigerat; Graece doctus; in veterum Latinorum libris versatus, volutatus. Illum ego cum vivum colerem, tum etiam nuper extinctum maxime dolui; neque unquam ejus hominis memoriam dimittam, qui cum litterarum studiis eos mores conjunxit, ad quos formandos litterae ipsae sunt inventae. Atque ipse quidem in eo sermone, qui nostrum hunc proxime sequetur, operi suo praefabatur; ego interim ea persequar, quae de se ipse poterat verissime dicere, sed ab omni specie ac pompa remotissimus omnino reliquit.

II.

Id igitur ipse praestitit, quod sane in hoc opere potissimum est, ut in afferendis scriptorum locis, quae exemplo et auctoritati esse debent, ea non jam e suis sedibus avulsa ac solitaria spectaret, ut fere solent alienarum rerum descriptores, sed in ipso contextu et continuatione sermonis apud auctores legeret, et ipsa loci comprehensione verissimum sensum interpretando extunderet; quod quidem, praesertim si quid rarius atque insolens in verborum significatione occurreret, esse maxime necessarium existimavit. Eum itaque, qui aetatum omnium scriptores tractare debeat, et in opus transferre, in eas etiam artes, quae minus liberales habentur, invadere necesse est; resque variis conjecturis implicatas, et abditum plurimorum verborum sensum explicare; antiquis rebus, ac jam deperditis, afferre lucem; historiam omnem, eruditionemque complecti. *Quod sunt*, inquit Carolus Du Fresne (3), *in mechanicis artibus, quae Latine reddi non possunt, cum et forte non noverit Latium ipsum, vel, si novit, ad nos vocabula ista non pervenerint: aut certe si alicubi exstant, horum vim non omnino percipiamus; quod in unica Vitruviana architectura licet observare, in cujus vocabulorum notionibus investigandis insudarunt tot viri eruditi; adeo ut de unica Scamillus voce integri existent commentarii?* Haec omnia feliciter evolvit FORCELLINUS; iisque, uti debuerant, explicatis, copiam commendationemque Lexico suo comparavit: qui etiam cum in ea incideret, quae, ut recte exponantur, penitioris cujusdam scientiae aut artis praesidia postulant, ea, ne sibi a viris, in sua quibusque re, doctissimis unquam deessent; diligentissime cavet. Nam et ex Julio Pontedera, totius antiquitatis et eruditionis peritissimo, multa quaesivit; et de Frontino, Vegetio, Vitruvio saepe est cum celeberrimo Joanne Poleno colloquutus; et Joannis Baptistae Morgagni uti voluntatem ac studium, ita ingenium quoque ac doctrinam suis usibus paratam habuit. Hunc enim virum non ipsa tantum anatomica studia commendant, in quibus plane regnat, et artis ipsius prope nomen est; sed ipsa quoque critice principem habet, ac jactat: qui et multa in A. Cornelio Celso emendavit; scripsitque plurima sane doctissima (4) in eos auctores, qui rustica praecepta, et rem veterinariam Latina consuetudine tradiderunt; pulcherrimis demum epistolis Aemilianam suam illustravit (5). Atque ille quidem postremis hisce mensibus multa mihi de hoc opere, multa de FORCELLINO commemoravit; illud magnis laudibus, hanc vero lacrimis prosequutus. Virum egregium, sibi quoque multorum consiliorum societate conjunctissimum extinctum doluit; triste sibi magnarum virtutum desiderium relictum dixit; alterum ab altero adjutum saepe communicando, et monendo. Quem ille sermonem cum mecum habuisset, ejus voce post semper carui; carebo etiam quamdiu ero: hujus quippe anni exitus fuit huic Gymnasio, huic Urbi, Italiae toti ex ejus morte luctuosissimus. Sed nostra jam persequamur.

III.

Haec igitur in hoc FORCELLINI Lexico, quae certe nusquam alibi; uti etiam illa exemplorum copia, quam in unius vocis, aut ejusdem sententiae explicatione ubique affectavit; quam quidem cum multis ipse rationibus excuset (c) ego multis commendandam existimo. Pluribus enim scriptorum locis in unam vocem sententiamque congestis, varios ejusdem vocis veluti nexus, ac multiplices, quas veluti explet, commissuras facile animadvertimus; ex quo verbi ipsius potestas, sensus, usus, explicatio magis elucescit. Habet praeterea unaquaeque verborum significatio suos veluti gradus, quasque vanescentia discrimina ex varia cum aliis vocibus compositione nata; quae profecto impercepta lateant necesse est, si illa desit exemplorum copia: haec autem qui non animadvertat, aut sibi negligenda esse ducat, is certe de Latina lingua existimare aut leviter, aut nihil potest. Hanc demum exemplorum varietatem si quis attendat, is etiam duarum vocum, quarum tanta videtur esse similitudo, ut eundem praestare usum ubique possint, varios veluti significationis gradus ac differentiam facile intelliget. Duae enim voces, in quibus est significationis communio, tunc solummodo indistincte atque promiscue adhiberi possunt, cum generalem quandam rei ipsius notionem explicamus; at, si quos habet res ipsa gradus, exponendi sint, tunc illa significationis communio evanescit, et ad alias voces confugiendum est, quibus isti veluti gradus exprimantur. Magna profecto esset ejus sermonis egestas, ac magna in eo elegantiae inopia, in quo verbum verbo supponi ubique posset; tunc enim generalem tantummodo sensum, nunquam vero illos, de quibus ajebam, unius ejusdemque rei multiplices gradus loquendo scribendoque significarem (5). Haec itaque ex ipsa exemplorum copia unusquisque intelliget, ac verissimam Latini sermonis indolem, copiam, elegantiam assequetur; nisi forte pollutas lue quadam aures habet, ac nondum ex grammaticorum faece enatavit.

(3) In Praefatione ad Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis §. XIV.

(4) Vide Epistolam Julii Pontederae ad hunc ipsum Morgagnum in Scriptoribus Rei Rusticae editis a Jo. Matthia Gesnero Lipsiae an. 1735. pag. 1195.

(b) Nempe iis XIV. epistolis, quae inter ejus opera editae, Aemilianae appellantur.

(c) Vide ejus epistolam Clericis Seminarii Patavini huic praefationi subjunctam §. IV.

(5) D'Alembert, Mélanges etc. Tom. IV. p. 149. Nullam esse vocem alteri omnino geminam definitionibus et exemplis demonstratum est a Girard in ea lingua, qua nunc utuntur Galli. Multo rectius et uberius id ipsum praestitit Stosch in lingua Germanorum, tribus editis voluminibus ann. 1770. 1772. 1773. Horum tamen aliorumque industriam vicit nuper Gallus alter Roubaud quatuor voluminibus, quae Parisiis prodierunt ann. 1786. sub titulo: *Nouveaux Synonymes* etc. [*Utriusque Galli scriptoris Girard, et Roubaud elucubrationes, novis additis exemplis ex Beauzée, d'Alembert, Diderot, Montel etc., melius digestae, et tribus voluminibus comprehensae editae postea sunt Burdigalae ann. 1802. in 12.º] Quod igitur in vernacula lingua scriptum et amplificatum rursus edidit sub titulo: *Synonymes Latins et leurs différentes significations* etc. [*Tertiam vero hujus operis editionem iterum recognitam, emendatam et auctam curavit Jannet Parisiis ann. 1813. in 8.º]

IV.

Variae porro, et quadam saepe similitudine inter se conjunctae, aliquando etiam sibi dissidentes unius ejusdemque vocis significationes sedibus et explicatione in hoc Lexico distinguuntur; aliquibus passim adjectis, atque idoneis testibus comprobatis, quae in aliis id genus operibus non apparent. Atque illud quidem rerum harum scriptoribus commune est, ut proprium ac nativum verbi sensum primo exponant, deinde figuratas significationes subjiciant; at non eam ubique rationem tenent, quae in hac significationum serie maxime esset, ut quidam ajunt, adhibenda. Qui enim sensus a primo illo ac naturali minus deflectit, is, ex illorum sententia, proximum tenere locum debet, qui vero magis, is minus proximum; ceteri vero qui ab illo descendunt, et figurati dicuntur, per deductos originis veluti gradus exponendi. Quod quidem praestare optime posset et probe expensa linguae ipsius progressio, et idearum sese ordine in humana mente evolventium certissima scientia, et rerum, quae alieno verbo ponuntur, probe intellecta ac per gradus notata similitudo; atque ii primum transferendi modi explicandi essent, quos necessitas genuit inopia coacta et angustiis; illi deinde, qui, confirmata jam ac celebrata lingua, ideo sunt adhibiti, ut orationi splendoris aliquid arcescerent. Hunc itaque exponendarum significationum ordinem nonnulli docent; qui tamen a philosophis potius, quam a grammaticis est expectendus; quique etiam in hujusmodi operibus constanter adhibitus, et res aliquando perturbaret, et arbitrio plus aequo tribueret. Ego satis illustri ordine ea prosequutum FORCELLINUM existimo, ex quibus omnis existit singulorum verborum virtus atque laus.

V.

Jam illud sequitur, ex quo maxima fieri debet huic operi commendationis accessio; plura enim in eo, quam in ceteris, vocabula; nonnullis enim vocibus Romanae civitatis possessionem FORCELLINUS vindicavit. Idonei rei hujus testes fuerunt grammatici veteres, scriptoresque Latini non pauci, quos, cum verborum indicibus carerent, diligenter ille percurrit; ac praeterea numismata vetera, ac tandem litterati lapides. Horum ille collectiones omnes in oculis habuit; vidit aeneas tabulas Heracleenses (6); eos etiam vidit, quos in *Antiquitatibus Beneventanis* (7) vel emendavit, vel protulit omnium primus *Joannes De Vita*; fecitque magna, quae in eo erat, antiquitatis notitia, diuturna in Latinis rebus exercitatio, collecta et expleta undique eruditio, ut iis, qui probae notae essent, utendum sibi existimaret. Gavisus ille vehementer esset, si ex clarissimi viri Scipionis Maffei *Arte Critica Lapidaria* proficere potuisset; at editum est postumum illud opus anno tantum MDCCLXV. (8), quo tempore a nobis FORCELLINUS discesserat, domique vivens et immortalitati jam proximus, aeterna solummodo cogitabat. Eo in opere Maffejus inscriptiones ab eruditorum ferme consensu ad hanc diem receptas, et commenticias tamen, sedulo perquirat, inque redintegratum judicium, novis tabulis, novisque testibus adhibitis, pertrahit (9); et cum infinito paene hostilium lapidum numero bellum sibi gerendum suscipit; ut disjecta attritaque ubique gentium ficticia marmora jaceant, informibusque et vulgaribus saxis, ut antequam inscriberentur, rursus tandem accenseantur (10). Multa quippe ex simulatis istis antiquitatis exsuviis rebus omnibus illata damna; perturbata temporum ratio, imminuta litterarum dignitas, inusta historiae labes, populorum ac gentium jura temerata; verba demum, quae toto Latio exsulare debuerant, minime idoneis testibus in Latium invecta. In *grammaticis* itidem, inquit Maffejus (11), *et in rhetoricis, ut minora quoque attingamus, qui titulis acquiescet omnibus, fallacias hauriet quamplurimas: hinc verba videas tanquam Latina et prisca a Lexicis etiam quandoque recensita, quae Romana frui civitate minime possunt, quippe quae iniquis tabulis, hoc est captione inscriptionis fide adscita.* Hinc Lexicon Patavinum saepe nominat, vetus illud nostrum Ambrosii Calepini; ac nimiam eorum fidem reprehendit, qui quaedam illi vocabula ex falsa lapidum auctoritate adjecerunt. Quare cum FORCELLINUS ipsas illas voces a Maffejo in veteri Calepini Lexico notatas in suum transtulerit, iisdemque lapideis testibus firmaverit; fuit certe nobis in hoc sermone de *Arte Critica Lapidaria* dicendum, ne viri antiquitatum omnium peritissimi sententiam atque judicium aut ignorasse, aut neglexisse videremur. Ac de toto quidem Maffei opere videant eruditi; ex quibus ille qui nuper Venetiis obiit, quique alias cum Maffejo certaverat (12), Michael Lazari, plura in scriptis reliquit, quae *Artem illam Criticam Lapidariam* impugnant; multarum vero rerum scriptor Franciscus Antonius Zacharias jam illud existimavit, futurum profecto, ut multa Maffejus in eo opere aut immutaret, aut lenius ageret, si post editum Museum Veronense manum illi rursus admovisset (13). Eas ego tantum collegi voces, quas Cl. Maffejus vel dubias habet, vel omnino rejicit, prout illi la-

(6) Alex. Symmachi Mazochii Commentariorum in Regii Herculanensis Musci Aeneas Tabulas Heracleenses Pars I. et II. Neapoli, 1754. fol.

(7) Thesaurus Antiquitatum Beneventanarum. Romae. 1754. fol.

(8) Cl. viri Scipionis Maffei Marchionis Artis Criticae Lapidariae Quae exstant edita a Sebastiano Donato. Opus postumum Lucae, 1765. Ex Typographia Leonardi Venturini, fol. Praemittitur hoc opus Tomo I. supplementi ad Novum Thesaurum Veterum Inscriptionum cl viri Lud. Ant. Muratorii.

(9) Artis Criticae Lapidariae lib. III. cap. III. col. 188.

(10) Ibid. col. 189.

(11) Ibid. col. 158.

(12) De Equestri Ordine Constantiano Inquisitio in Epistolam Scip. Maffei etc. Venetiis 1725. 4.º

(13) Pag. 490. *Istituzione Antiquario-Lapidaria o sia Introduzione allo studio delle antiche Latine Iscrizioni in tre libri proposta.* In Roma, 1770. 8.º

Questo troppo rigido scrittore (Maffei) ha sparso il Pirronismo sopra troppe Iscrizioni, onde ha meritato, che il poco fa defunto chiarissimo letterato Veneziano Michele Lazari distendesse contro il medesimo varie Dissertazioni, le quali sono tuttavia inedite; e che a pag. 490. il predetto nostro Autore (P. Zaccaria) si dichiara di credere, che s' egli alla sua opera avesse rimesse le mani dopo la pubblicazione del Museo Veronese, avrebbe molti suoi giudizi ritrattati, o mitigati. *Novelle Letterarie* pubblicate in Firenze l' anno MDCCLXX. col. 616.

Citari etiam debet eruditissima Joann. Amadutii ad Janum Plancum (Bianchi) archiatrum Ariminensem epistola, in qua Inscriptiones nonnullae Ariminenses a falsitatis nota, qua Scipio Maffejus inusserat, vindicantur. Lucae. 1767. 12.º

Exstat iudem egregium opus Petri Laurentii *Del Signore*, cui titulus, *I. Marmi Riccardiani difesi dalle censure del Marchese Maffei.* Firenze 1781. 4.º

[*Tandem Jo. Casp. Orellius in opere, cui titulus: *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio.* Turici 1828. 8.º, ad pag. 55. haec habentur: „Maffei Scipionis utilissima sane est ad ingenium acuendum, multasque obscuriores saepe fraudes detegendas ejus *Ars critica lapidaria.* Sed a tumultuaria ejus iniquiore censura permultos lapides jam vindicarunt Zacharia, *Del Signore*, Marinius (Fratelli Arvali), et Vermigliolus (*Iscrizioni antiche Perugine*); idemque nos frequenter per totum hunc librum fecimus, etsi omnes, quorum fides ab eo praecipitanter impugnata est, data opera defendere nostri officii minime duximus. Nam ut in quarta circiter parte eorum, quos in suspicionem vocat, verum fortasse viderit, longe tamen plurimi manent

pides ipsi, ex quibus desumptae sunt, aut dubiae aut damnatae fidei videntur esse; FORCELLINUS vero et Latii jure carere minime putat, et ea litterata marmora idoneos rei hujus testes existimat. Has ego nunc ob oculos ponam, remque omnem fideliter peragam; ipsas plerumque tabulas in conspectum adducam, ut ipsae quodammodo pro se loquantur; dicam ego aliquid aliquando, verecunde tamen ac dubitanter. Quamquam id maxime animos addit, quod est a doctissimis viris Joanne Francisco Seguierio, et Sebastiano Donato (quorum alter Maffei opus exscripsit, alter edidit et illustravit) de eodem opere judicatum. *Equidem nos, inquit Donatus (14), non omnia epigrammata, quae in Arte Critica Lapidaria censoria virgula notantur, rejicienda esse putamus. Nam neque ipse Cl. auctor ea omnia rejecit, et ad spuria et suppositicia amandavit. De nonnullis enim titulis subdubitat, alios ad examen revocandos vult, alios interpolatos, non paucos quadratariorum vel exscriptorum oscitantia vitiatos credit, (vel ita monstrosi et exesi sunt, ut sensus percipi non possit) nonnullos obiter attigit, alios in Museo Veronensi pro genuinis evulgare minime dubitavit, (ut aliquando in nostris adnotationibus ad hoc opus observabis) plerosque eruditorum judicio reliquit, de aliis vero cur dubitet, rationem non adfert. Nam istiusmodi disputatio ob mortem ejusdem auctoris infecta remansit. Et revera multa quidem (ut ad me scripsit Cl. Seguierius immortalis nostri Maffei laborum, studiorum, et itinerum tot annos comes, amicus in paucis, et contubernalis) erat retractaturus, si operi ultimam manum adhibuisset. Nam cum anno 1749. Museum Veronense edidisset, videtur quasi animum retraxisse ab Artis Criticae Lapidariae evulgatione (15) Quis credat (16) in absolutissimum Gruterianum Corpus, in Reinesianum Syntagma, in Sponii Miscellanea, in Fabretti Collectionem tot lapides spurios irrepsisse? Quot obelo notavit noster auctor, quum eos pro sinceris admiserint hi celeberrimi collectores? Esto, aliquando peccaverint; an fieri potest, ut in plerisque marmoribus emendentur?*

VI.

Ac mihi quidem earum vocum, quas modo proferam, ac FORCELLINI ipsius, qui Latii jura iisdem tribuit, facilis et in medio posita defensio esset, si quos lapides Maffejus minime probat, nihilque habere ait antiquae majestatis et elegantiae, eos tunc temporis inscriptos putaret, atque etiam ad fallendum propositos, cum veteris libertatis obliti demisere animum Romani, ac fortunae suae similia facere atque scribere coeperunt; iis, inquam, temporibus, quibus nobilissima eorum lingua una cum imperio ad senium properabat. In hoc enim opere iis quoque auctoribus locum aliquando esse voluit FORCELLINUS, qui ferream ac luteam etiam Latinae linguae aetatem attigerunt; quod eos in optimis Lexicis admissos receptosque viderit; quodque verborum quorundam, quibus utuntur, explicatio, sin minus Latine scribere, Latina saltem intelligere cupientibus maxime sit opportuna. Quare inscriptiones etiam, in quibus aut insolens verbum est, aut inurbana dictio, aut sermo non omnino purus ac nitidus, in Lexicis stare possunt, et ad illa cadentis Latinitatis tempora referri; nisi cetera rei falsitatem prodant, vulgares indoctasque manus, ac posteriorum aetatum sive stilum, sive scalprum. At rei lapidariae detrimenti aliquid Maffejus timuit, si ita sensisset; ideoque inscriptiones plurimas novitiis marmoribus vetusta specie affictas esse arbitratur; cumque *his vetustatis spoliis (17) jam a decimosexto ineunte saeculo atria, horti, villae in Italia exornari coepissent, videreturque non omnibus elegantiae et magnificentiae numeris satisfacisse, qui istiusmodi cimeliis careret, fuisse tunc qui, cum sincera non essent ad manus, eorum imitatione spuria confingi paterentur, vel saltem ad oculos omnes venuste complendos fictitia cum legitimis admisceri.* Hinc ad res patrias illustrandas, ad civitatum, et municipiorum tuenda jura, ad rerum antiquarum, Latinitatis, doctrinaeque laudem ostentandam, ad augenda splendideque ornanda volumina, ad explendum denique fallendi, mentiendi, novandique studium vetera monumenta plurima recentiorum hominum sive scalpro, sive calamo simulata fuisse arbitratur; idque per ea tempora, quibus Latinae litterae ab Italis excitatae ad auream illam Augusti aetatem proxime tandem accesserunt. Ego vero, et quosdam esse lapides, quorum fides ex toto non constat, alios etiam, quos corrigi et emendari oporteat, nonnullos demum, quos docti viri probare minime debeant, omnino existimo; at vix crediderim, per ea saecula, quae proxime sunt elapsa, ita rem lapidariam dolo malo vitiatam fuisse, ut paene singula suspicionem movere debeant, plurima vero negligi omnino atque damnari. Ex illis potius litteratorum marmorum fodinis, quae Romae sunt, rerum harum supellex aucta est. *Innumera monumenta, inquit Cl. Muratorius (18), ex pomorio Urbis, praecipueque ex suburbanis cryptis et locis, per tria proxime praeterita saecula in lucem prodire. Neque facile enumeres tot alia, quae ante paucos annos, et nuper etiam ibi eruderata fuerunt. Quis Cyriaci Anconitani egregium opus ineunte saeculo quintodecimo susceptum ignorat? Quis Fratris Joannis Jucundi Veronensis vetustas inscriptiones eodem labente saeculo collectas non audivit? Utinam eruditissimis viris, qui in hoc rerum genere postea laborarunt, ipsa marmora licuisset inspicere! Emendassent illi plurima, ac rei lapidariae melius consulissent. At indocti homines (19) nihili facientes veneranda antiquitatis frustra, aut a majoribus suis collecta, aut in effossionibus sibi oblata, nullo negotio ipsa distrahunt, dilacerant, atque in omnem usum, praecipue aedificiorum, sine ullo discrimine disperdunt. Alia deferuntur ad marmorarios atque statuarios, inhumanos videlicet antiquitatis laniarios, qui, expunctis omnibus vetustatis notis, eadem ad nova quaeque opera, prout utilitas poscit, reformant, seu potius deformant. Denique non levis eorum pars ad calcarias translata, atque igne soluta, calcem marmorariis et caementariis artificibus utilem praebet.* Quoniam igitur primo illo indiciorum genere, quod ex ipsis inspectis lapidibus peti debet, uti plerumque criticae artis periti minime possunt, ad alterum confugiunt, quod ex ipsa verborum consideratione haberi solet: atque hoc nimirum in iis, quae modo exponam, fere semper Maffejus adhibuit.

inconcussi, ut viderunt jam imperfecti operis editor Seb. Donatus, et Klotzius in *Actis litterar.* vol. 4. p. 405. egregie hac de re disputans. V. *ibid.* quae sequuntur.]

(14) Monitum editoris *Artis Criticae Lapidariae* pag. IV.

(15) Vide Museum Veronense pag. CLXXV.

(16) Pag. V. citati Moniti.

(17) *Artis Crit. Lap.* lib. III. cap. II. col. 158.

(18) In Praefatione ad *Thesaurum Novum Veterum Inscriptionum.* Mediolani, 1739.

(19) Cl. Muratorius in eadem Praefatione.

VII.

Per usitatam litterarum seriem eas, de quibus agebam, voces enumerantibus occurrit primum verbum *Aedituo*, de quo ita in *Arte Critica Lapidaria* (20): *Inauditum verbum Aedituare recens Glossarii Calepiniani editio recensuit et recepit, Lucretium memorans, qui aedituentes dixit, non aedituantes; sed vere a duobus hisce epigrammatis decepta* (21), quibus inanius nihil. *Ligorii munere utrumque habemus, quem et alia duo a Grutero descripta effudisse non dubito, eadem prorsus forma, Vixit Annos totidem, Aedituavit Annos totidem.* Ac Lucretii quidem locus lib. VI. de Rer. nat. v. 1273. ita allatus est in nostro illo Calepini Lexico:

Hospitibus loca, quae complebant aedituentes;

ita nimirum ut Maffejus legendum putat; at cum ibi verbum *Aedituo* duplici efferatur modo, legaturque *Aedituo, as, et is*, idcirco post citata Reinesii epigrammata, in quibus est *Aedituavit*, Lucretii versus citatus est, ut alterius quoque modi, quo verbum hoc inflecti potest, exemplum esset. FORCELLINUS vero et *Aedituens* posuit, et *Aedituo, as*; ac primae quidem voci Lucretii auctoritatem apposuit: alteram vero duabus illis, quae sunt apud Reinesium, inscriptionibus, ea etiam quae est apud Gruterum pag. MLXXXVIII. num. 5. confirmavit. Hanc ego proponam:

C · CICVRINO · ASIA
TICO · AEDITVO · SVL *
VANI · LITTORALIS
PARENTI · SANCTISS
T · CICVRINVS · DIMA
RVS · POSVIT
AEDITVAVIT · ANN
XVI · VIX · LXX
MENS · IX · D · VII

*apud
Montfauco-
nium SYL.

Duos Reinesii lapides Maffejus rejicit; erratumque esse ait in *Aedituo Sepulcri*, in *Sacerdote Sergiae Familiae* et in clausula *Fecit Sibi, Et Suis Amicis*, quae ridiculae, inquit, excogitatae sunt et ineptae. Duo vero, quos affert Gruterus, quorum primus habetur pag. CCCXII. n. 5., alter vero a FORCELLINO citatus est, a nobis descriptus, ideo tantum suspicionem Maffejo movent, quod eos ex Ligorii fodinis erutos putet; huic enim sponsori non ita facile credendum esse doctissimi viri jam dudum monuerant (22). Verum apud Gruterum nihil omnino de Ligorio. Primum quippe lapidem (quod a Sebastiano Donato notatum est, et in postrema Gruteri editione, qua nos utimur, quaeque Amstelaeami prodiit an. MDCCVII., legi potest) primum, inquam, lapidem ponit *In villa Julia extra Portam Flumentanam, ad viam Flam. ara marm. grandis: litera bona, sed incorrecta*, eidemque lapidi subscriptum est, *Exscripsit Smetius; vidit Pighius, et habet Boiss. VI. antiq. 59.* Alterum vero, qui certe Latine loquitur, et est a FORCELLINO adhibitus, *Romae esse ait ad horrea Diocletiani; legiturque post ipsum, Grutero Boissardus T. VI. 126.* Ne igitur de duobus illis Reinesii epigrammatis longo sermone disseramus, hoc unum dicimus, voci *Aedituare* satis jam consultum esse in hoc Lexico eo Gruteri lapide, qui citatus est. Vidi ego hujus C. Cicurini Asiatici magnae formae monumentum aere expressum apud Cel. Montfauconium, a quo ita describitur, quae de eo ita loquitur (23): *De Silvano litorali egimus Tomo primo: quid autem esset aedituus, secundo Tomo diximus. In supremo lapide repraesentantur Cicurini pater atque filius: in laterali autem facie arbor atque delphinus: arbor meo iudicio Silvanum subindicat, qui semper cum arbore conspicitur; delphinus vero Silphanum litoralem, qui, ut ipsum nomen sonat, in litore maris colebatur.* Huic scilicet monumento vox *Aedituavit* iuscripta est. Meminerit Maffejus id se docuisse (24): *Inter veritatis argumenta, id praecipue computo, cum ingentibus lapidibus insculptae occurrunt epigraphae; animadverti scilicet, noluisse ut plurimum epigrammatum adulteratores multo impendio naenias suas proferre: difficilius etiam, ubi multae molis saxa fuissent incidenda, clam, et in abdito peragi opus potuisset: eapropter sumptuosas arcas, et magnas istas quadratasque bases, priscas et genuinas deprehendi fere semper.* Vox illa tandem et nitida est, et nihil omnino a Latina consuetudine abhorret. *Aedituor* enim Nonii testimonium habet, qui c. 2. n. 52. Pomponii verba referens apud Gellium lib. 12. c. 10., *Qui postquam tibi appareo, atque aedituor in templo tuo, legit aedituor; utramque vero terminationem huic verbo factam esse, omnino dicendum est.*

VIII.

Eum quoque lapidem Maffejus subruit, qui est apud Reinesium Cl. I. pag. 3. n. 2. cujus auctoritate tres illae voces *Arithmeticus, Fistularius, Imaginarius* a Lexicorum scriptoribus allatae sunt et explicatae. Ecce lapidem ex eodem Reinesio:

DIIS OMNIBVS COELESTIBVS
P · GAISIDIO * Q · F · SABINIANO
FISTVLARIO · CANTORI · IMAGI
NARIO · ARITHMETR * · VIXIT · A · XLIII *
M · X · D · III · IN · FR · P · XXX · RETRO
XL · CVIVS INGENIVM ELOQVI NEMO

C · TIPHERNIVS C · F · SACERDOS

ARITHME-
TICUS
FISTULA-
RIUS
IMAGINA-
RIUS

* apud Fa-
bretum Q.
GRISIDIO
* apud eun-
dem ARIS-
METR.
* apud eun-
dem XLIV.

(20) Lib. III. cap. IV. col. 410.

(21) Syntagma Inscriptionum antiquarum Reinesii. Lipsiae et Francofurti, 1682. pag. 388. n. 53. et 54. e MSS. Antiq. Ligorii Langermannus.

(22) Vide Muratorium in Praefatione al. citata; sed praecipue pag. I. et II. Novi Thesauri.

(23) Antiquitas explanatione et schematibus illustrata. Gallice et Lat. Parisiis, 1722. T. V. P. I. Lib. II. cap. VIII. pag. 66.

(24) Artis Crit. Lap. lib. III. cap. II. col. 161. 162.

Latinarum prima, inquit Maffejus (25), quam Fabrettus quoque ex aliis sibi schedis adoptavit, Diis omnibus Coelestibus *insueta formula inscribitur, et nunquam auditis gentibus Gaisidia ac Tiphernia insignitur: in ea orationis elegantiam et connexionem observes velim.* In Fronte Pedes XXX. Retro XL. * Cujus ingenium Eloqui Nemo: sed magis quae per se fallaciam satis indicat, votivae et sepulchralis formae commixtionem, depravationemque. Ex hac tamen tabula tria ab eruditis viris et a quibusdam quoque Lexicographis arrepta vocabula, et Latinitatis jure sine alia auctoritate ulla donata videas; Imaginarius pro pictore, Fistularius pro fistulatore, Arithmeticus pro calculatore. Monuerat jam Reinesius ipse (26) ab hoc sepulchrali cippo separanda esse quae praescripta sunt, Diis Omnibus Coelestibus, et esse illa loco non suo; atque ita Maffejo *insuetam formulam, et sepulchralis formae commixtionem, depravationemque* objiciendi jamdudum satisfactum est. Sed illud ego etiam animadvertam, Coelestes quoque Deos sepulchrorum patronos a veteribus fuisse habitos, Inferosque cum Superis in sepulchrorum titulis aliquando commixtos. Multa de re hac apud celeberrimum Montfauconium (27). Urnam ille commemorat, quam Parisiensi Litteratorum Academiae miserat P. de la Chaize; ejus inscriptio insolens visa est:

D. M.
SULPICIO
NOTO ADESTE
SUPERI

Invocari videntur Dii illi coelestes pro Sulpicio Noto, qui, cum sit defunctus, ideoque sub ditione Inferorum Deorum, ex coelesti providentia nihil sperare poterat. Id scilicet Academicis explicandum erat; explicarunt autem alii aliter. Eorum opiniones (quas omnes Maffejus et rejecit et irrisit Artis Crit. Lap. I. 3. c. 4. col. 477. 478.) Montfauconius recenset; haec demum ipse (28). *Deos coeli precatur, (Sulpicius Notus) ut urnam suam tutam praestent ab injuriis, quae inferri poterant; verbi causa, ossa cineresque ejiciendo, id quod tunc magnum scelus existimabatur, ingensque defunctis infortunium Etsi vero defunctorum anima sub potestate esset Deorum Inferorum, urna et ossa, quae in terra erant, sub potestate et jurisdictione Coelestium, atque etiam sub ditione Inferorum Deorum esse arbitrabantur, ob affinitatem animae et corporis.* Vide cetera apud eundem. Vidit hujus urnae titulum etiam Muratorius; a Maffejo enim acceperat (29). Atque haec quidem, quae modo diximus, ab eo quod agimus, omnino aliena iis videri debent, qui illud potius a *Sulpicio Noto* peti arbitrantur, ut quod vitam in terris adhuc degunt, ii sibi faveant, tumulum suum tueantur, cineres et ossa ne inquietent: ajunt enim, et exemplis probant *Superos*, ex Latina consuetudine, ab iis, qui infra nos sunt, eos recte vocari qui adhuc vivunt. Horum ego opinionem commemoro, et in medio relinquo. Venio nunc ad gentem Gaisidiam, atque Tipherniam, quas nunquam Maffejus audiit. De P. Gaisidio, quem Fabrettus (30) Q. Grisidium esse voluit, multa docuit idem Reinesius, eumque Caesidium fuisse probat, et a gente Caesia profectum; idemque Tiferniam gentem eam esse dicit, quae a Cicero (31) Titurnia dicitur, primo illo nomine ex quodam Umbriae oppido appellatam. Ego certe C. Tifernium apud Gruterum invenio pag. CMXXIV. n. 12. Lapis esse dicitur Tiferni in Umbria; in *Città di Castello*. C. Tifernius est etiam apud Muratorium pag. CMLXXXIV. n. 7. in eo epigrammate, quod perperam Donius alterius cujusdam marmoris partem fecerat. Ea porro, de qua loquimur, inscriptio pedes primum habet in *Fronte* et *Retro* assignatos; tum ad P. Gaisidium redit verbis illis, *Cujus Ingenium Eloqui Nemo*. Nullus hic verborum nexus. Sed in hoc quadratariorum vel descriptorum accuso. De hoc enim lapide illud etiam habet Reinesius (32): *In uno hoc marmore duas vel etiam tres epigraphas a descriptoribus, qui chartae parcerent, et disjunctas junctim exhiberent, deformatas una esse, non vana suspicio est.* Maffejus ipse plures lapides ita a descriptoribus aliquando consutos fuisse in *Arte Critica Lapidaria* animadvertit. Quae igitur in eo lapide, de quo hactenus diximus, habentur verba, ab iis notari possunt, qui Lexicon scribunt, et non aurum modo argentumque, sed ferrum etiam lutumque tractant; neque lapides tantum, sed litterata etiam rudera in opus congerunt, Nihil de voce *Arithmeticus* in Calepino; admisit illam operis hujusce scriptor, explicuitque *qui arithmetica callet*, testimonio usus ejus lapidis, de quo dictum est. Recte hoc: quis enim et grammaticum et mathematicum a Latinis non audivit? Vocem vero *Imaginarius*, ii, quae in veteri Lexico legebatur, in suum quoque transtulit; pictoremque esse dixit, vel statuarium, qui imagines facit; ex eodem Reinesii lapide, et ejusdem Reinesii explicatione. Voci tandem *Fistularius* in utroque Lexico locus est; is esse dicitur, qui fistula canit; citata est Fabretti inscriptio; illa scilicet, quam dederat Reinesius (d).

IX.

CELTIS.

Celtis, teste Plinio lib. XIII. H. N. cap. XVII., arbor est de genere Iotorum, in Africa. Hac voce genus quoque scalpri, quo lapides inciduntur, significari nonnulli existimarunt. Citatus a Vossio (33) Gruteri lapis (34), et Vossium ipsum et ceteros fefellerit, FORCELLINUM quoque. Est in eo lapide, lin. 23. *Malleolo et celtè litteratus silex*. At inscriptio tota *fabulosa est, et ridicula*, ut inquit Antonius Augustinus (35). Ridiculam esse, qui eam legerit, fateri debet; fabulosam esse ex Maffejo scimus; neque eam

(25) Ibid. cap. IV. col. 391. 392.

(26) In nota, seu Comment. ad hunc lapidem.

(27) Supplément au Livre de l'Antiquité expliquée. Tom. V. livr. III. chap. III. pag. 72. Parisiis, 1724. Gallice et Latine.

(28) Pag. 74.

(29) Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum, pag. MDCCL. n. 4.

(30) Inscriptionum Antiquarum cap. IX. pag. 625. n. 218. Romae, 1699.

(31) Epist. Famil. lib. XIII. epist. XXIX.

(32) In Nota citata.

(d) Licet de hoc lapide Orellius in *Collect. Inscr. Lat.* n. 2613. dixerit, *suspectissimum est hoc epigramma*, tamen in V. IMAGINARIUS § 3. ejusdem lapidis interpretationem non improbandam mihi videor attulisse, quam tu confirmare aliquantisper possis ex loco Gellii in SUBITARIUS in fin., et alio *Sidonii* in V. TUMULTUARIUS § 2. in fin.

(33) Lib. I. de Arte Grammatica cap. XXXV.

(34) Apud Gruterum pag. CCCXXIX.

(35) Dialogo XI.

certe pro antiqua haberi quisquam voluit. *Prolixam*, inquit (36), *Gruteri paginam Sergii, e Pola Istriae civitate histrionis, epitaphium implet. Pro antiquo acceperunt multi, et ob ea verba malleolo et celte litteratus silex in gravissima de versiculo Job (37) legendo atque explicando quaestione attulerunt: utitur eo testimonio Vossius quoque in Grammaticis, nec de auctoritate quidquam ambigit: contra explodunt alii tanquam commenticium, quibus Antonius Augustinus olim se duce[m] praebuit. At lepida illa inscriptio nec inter antiquas, nec inter spurias recenseri debet: composita enim et incisa fuit XV. saeculo, Veneti praefecti, festivo ingenio viri, jussu, neque Deorum Manium praemisso nomine, neque clausula ulla adjecta, quae vetusta tempora mentiretur, Rem didici a Feliciano Veronensi, qui in MS. Collectione, de qua suo loco verba feci, eam inscriptionem in lapide vidisse narrat, quam Jacobus Baduarius Sergio Polensi parasito, et histrioni posuit. Haec Maffejus. Lepidum sane errorem! Parasitus hic veluti a gente Sergia profectus FORCELLINUM quoque decepit, et in ejus Lexico, tanquam in coena lautissima, locum sibi esse voluit. Queror de Grutero, qui hanc umbram adduxit. Nullum est igitur probati lapidis, aut idonei scriptoris testimonium, ex quo *Celtis* scalpri genus significet (e).*

X.

Vocem *Contiro* et veteri Calepini Lexico FORCELLINUS addidit, et in suo quoque esse voluit. Sic illam explicuit, *simul ti-* CONTIRO. *ro, ut commilito, simul miles.* Habet hanc vocem inscriptus lapis apud Reinesium Cl. VIII. pag. 517. n. 19. Est idem lapis apud Fabrettum pag. 138. n. 131., exstare dicitur, *Via Nomentana prope Templ. D. Agnetis in pariete.* Est etiam apud Muratorium pag. DCCCIV. n. 4. Romae ponitur in Museo Albano. Lapidem hunc esse notae satis bonae existimat FORCELLINUS (38). Maffejum audiamus. *Inauditam (39) vocem Contiro in Latinitatis sacrarium invexit recens Lexicon Patavinum ex titulo hic recensito (40), qui mihi nequaquam probatur; nam isthuc nominis Cladi, sive Claud. Caro quid est? et quomodo inter tirones adhuc censebatur, qui annos XXXVII. exegerat, et stipendia jam confecerat VII., imo ex Fabretto XVII? nec placet monumentum ab Heredibus positum et Contironibus: comperendinare attamen oportet, usque dum lapidem visam, quem exstare affirmat Fabrettus; eoque magis, quo vocem Contiro nequaquam improbo, qui Concivem in Museo videam (f).* Addam ego vocem quoque *Commanipulo*, et *Commanipulus*, h. e. simul miles in eodem manipulo, a veteribus usurpatam; qua certe longe nitidior *Contiro*; cui illa opponitur, quae est apud Gruterum pag. DCXXIII. n. 7., *Conveteranus.* Gratium igitur fecisset Maffejus, si lapidem quoque ipsum non improbasset. Ego illum ex Muratorio describam:

D. M.
CLAUDIO CARO
MIL. COH. VIII*
PR. STIP. XVII.
VIXIT ANNIS
XXXVII
HEREDES ET
CONTIRONES
BENEMERENTI
FECERVNT

* sic etiam
apud Fab-
brettum; sed
apud Reine-
sium VII.

Quaerit Maffejus, quid istuc nominis sit *Cladi*, sive *Claud. Caro*? nomen militis, inquam ego, qui magnis rebus non claruerat, cujus quoque patriam ignoramus, quamvis patriae nomen raro omittatur in iis inscriptionibus quae ad milites pertinent, quod hi non modo ex omni Italia, sed etiam ex provinciis legerentur, nec eorum nomina illustria essent, populisque nota. Mirum fortasse hoc, et insuetum; at docuit ipse *Artis Criticae Lapidariae* auctor celeberrimus, *ubi de nominibus agitur (41), mira quaeque et insueta occurrere aliquando posse. Plura certe semel, aut bis deprehendas praenominum vice fungentia vocabula, quae vix alias videris: Nero et Paullus modo cognomenti loco, modo praenominis cui non occurrerunt (g)? etc.* At quomodo inter tirones censebatur adhuc miles annorum triginta septem, qui stipendia septem promeruerat, h. e. totidem annos in armis exegerat? quia nondum veteranus, non evocatus, non centurio, non tribunus, non alarum aut cohortium praefectus, non alio in castris honestiore loco. Verum si annos decem supra septem inter milites fuit, ut ex Fabretto et Muratorio, adhucne inter tirones? adhuc certe. Eorum enim, qui communi militum nomine censebantur, duo fuerunt veluti genera; tirones, et veterani; horum alterum semper alteri opponitur; qui non veteranus, is, etsi miles non novus, tiro. Erat autem veteranus, qui legitima stipendia vel omnia, vel certe plurima confecerat (42); stipendia haec, stante republica, fuere viginti quinque. Servius ad illud Virgilii Aeneid. I. II. v. 157. *Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura*, haec habet. *Plerumque dicuntur sacramento rogati qui post electionem in rempublicam jurant: et hi sunt, qui habent plenam militiam; nam et viginti quinque annis tenentur.* Fuere postea viginti; eaque contraxit Augustus. Hoc docet Suidas: Βετεράνος παρά Ῥωμαίοις, ὁ ἀπολυθεὶς τῆς στρατείας ἐπὶ εἰκοσαετιᾷ δὲ οὗτοι ἐδούλευον, h. e. *Veteranus apud Romanos vocatur, qui militia liberatus est:*

(36) *Artis Crit. Lap. lib. III. cap. II. col. 185. et seq.*

(37) Job c. XIX. v. 23. 24. *Quis mihi det, ut exarentur in libro stilo ferreo, et plumbi lamina, vel celte sculpantur in silice?* Neque ignoro in multis etiam MSSis legi certe: item in Complutensibus, Stephanicis, Regiis, et Hentenianis seu Lovaniensibus. Verum non dubium, quin *celte* scripserit interpres. Vossius in A. G. lib. I. cap. XXXV.

(e) Hanc vocem ut spuriam ex verbis hic a *Cognolato* allatis e Lexico expungendam curavi. V. CELTIS §. 2.

(38) Vid. voc. CONTIRO.

(39) *Artis Crit. Lap. lib. III. cap. IV. col. 415.*

(40) Apud Reinesium citata pag. 517. Cl. VIII. n. 19.

(f) V. infra adnotata in nota (i).

(41) Lib. III. cap. IV. col. 441.

(g) Vide tamen quae hac de re dixi in Lexico ad NERO §. 2. et ad PAULUS §.

(42) Sigonius de Antiq. Jure Civil. Rom. lib. I. cap. XV. Vide Sertorium Ursatum in Comment. de Notis Romanorum pag. 339. Patavii, 1672. fol. Tom. I.

hi autem ad annos viginti militabant. Haec demum de veteranis in Romanis legibus (43): qui in legione, vel vexillatione militantes, post vicesima stipendia honestam vel causariam missionem consecuti erant. Novi equidem veteranos milites in exercitu, veteranorum legiones saepe a scriptoribus nominari; at qui honestam vel causariam missionem consecuti erant, militiae aliquando rursus nomen dabant, rursus legionibus adscribebantur. Vide cetera apud Eq. Sertorium Ursatum (44) Romanae antiquitatis peritissimum; et in hoc ipso Lexico vocem EVOCATUS §. 2. Jam ad id redeo, cujus causa tam multa disserui. Nondum ergo e tironibus excesserat Claudius Carus, qui vicesimum militiae annum nondum expleverat, qui nondum erat veteranus. Quare, conspirantibus animis, aere conlato, heredes et contirones monumentum illi posuerunt; in quo sane quid tandem est, quod jure displiceat? Sed illud fortasse de re hac tota dici tandem potest; Claudium Carum, qui tot stipendia promeruerat, e tironibus tunc jam excessisse, monumentum tamen illi positum ab iis, qui erant in octava illa cohorte contirones. Atque haec quidem de voce *Contiro* (h). Ea, uti vidimus, non omnino Maffejo displicet, quod vocem *Concivis* in Museo Veronensi observaverit. Inscriptio est ejusdem Musei pag. LXXXVII. n. 5., ac de ea ita Maffejus. *Dolendum quidem, non inscriptionem, sed miserabile fragmen heic ostendi; magnificandum tamen, quod Augusteis litteris concivis vocem nobis servavit, qua ante hoc marmor visum aureae Latinitatis cultores uti horruissent.* Hanc tamen vocem minus Latinam ait esse FORCELLINUS (45), qui et lapidem vidit (i), et cetera, quae ad hanc vocem spectant, diligenter collegit. Lapidem hunc, et hanc vocem Latio movit Comes Rezzonico in *Plinianis Disquisitionibus* Parmae editis ann. 1763. P. I. pag. 208. Est ea vox in hoc ipso Lexico hujus volumine primo. Qui eam legerit, is certe animadvertet, inceptorum lapidum fidem a FORCELLINO exploratam fuisse; nihilque ab eo omissum, quo illorum auctoritas aut minui posset, aut confirmari. Delectum quoque prudensque judicium ea indicant, quae sunt in voce *Patraster*. Vocem hanc Latinis Lexicis addendam esse monuerat Maffejus ex quodam lapide (46), quem ipse exscripserat prope Perusiam, ex quo etiam male compositum eum fuisse dicit, quem dederat Muratorius in Novo Thesaurio pag. MDCXXXII. n. 9. At ea vox ex duabus aliis apud eundem Muratorium inscriptionibus sese antea Latinis oculis ostenderat, neque Maffejus lapidem exspectabat. Vidit haec omnia FORCELLINUS (47); vocem tamen ipsam minus Latinam esse putat; et eas inscriptiones omnes ad cadentis Latinitatis tempora referendas.

XI.

COXA. Jam ad illud antiquitatis monumentum accedimus, quod omnium primus Eq. Sertorius Ursatus, postea Fabrettus illustravit. Res ipsa, in quo modo versamur, et criticae Maffejus animadversiones nos etiam huc vocant; idque eo libentius agendum nobis esse ducimus, quod est monumentum ipsum Patavinum. Fuit illud in hac Urbe, in domo Bernardini Scardeonii rerum nostrarum historici, a quo primum est editum (48); illudque Gruterus ex eodem Scardeonio descripsit, ceterisque inseruit (49). Dedit illud Ursatus postea, sed paullo aliter, in *Monumentis Patavinis* (50), et Vicetiam asportatum esse dixit ab Hieronymo Gualdo, et in ea urbe apud eam gentem, una cum aliis antiquitatis exuviis, in domestico Museo aeternitati dicatum. Haec Ursatus anno MDCLII., eo scilicet, quo *Monumenta Patavina* evulgavit. Anno vero MDCLXIX. eandem inscriptionem ex litterato saxo fideliter exscriptam, atque eam omnino, quae est apud Scardeonium, Vicetia accepit idem Ursatus, rursusque dedit, et eruditissima epistola illustravit (51). Per ea tempora saxum hoc cuidam Dianae signo basis erat. Dixit etiam de hoc lapide Raphael Fabrettus, neque ea probans quae Ursatus attulerat, nova addidit, ut in eo quaedam explicaret (52). Haec vero a P. Montfauconio commemorata postea sunt (53). Muratorius demum monumentum attulit (54) ex Ursato in *Monumentis Patavinis*; nihil adnotavit. Vides testium nubem; judicium tamen hic lapis non evasit, et Maffejus sententia damnatus est. Liceat judicium ipsum redintegrare. Lapidem igitur sistimus, uti est a Scardeonio, et in ea epistola ab Ursato descriptus:

D. M.

T. CAPELLI . T. F.

VINDICIS

IN . F. P. XXXVII

A . T. COX. S. P. XXVII

INTRA COX. P. XXXVII

Ita vero legendum esse Ursatus docuit: *Dis Manibus Titi Capelli Titi Filii Vindicis In Fronte Pedes Triginta Septem A Tergo Coxae Sepulcrum Pedes Viginti Septem Intra Coxam Pedes Triginta Septem.* Nihil ex hac lectione a Fabretto mutatum: Montfauconius, noxam S quae est in paenultimo lapidis versu, non *Sepulcrum*, sed *Supra* significare existimavit (55). Monumentum hoc ob inusitatum vocem *Coxa*, quae in eo est, novumque sepulcrorum spatia designandi modum ab ea inductum, Ursati ac Fabretti labo-

(43) Cod. lib. VII. Tit. 64. leg. 9.

(44) *Discorso sopra una Stanza Sepolcrale* etc. in opere postumo cui titulus, *Marmi Eruditi* etc. Patavii apud J. Cominum, 1719. pag. 305. et sqq. 4.(h) Hanc eandem inscriptionem attulit etiam Orellius in *Collect. Inscr. Lat.* n. 3559., et vocem *Contiro* probavit ex comparatione cum similibus *commanipularis*, *contubernalis*, et *convicanus*.

(45) V. CONCIVIS.

(i) At non vidisse arguunt ea, quae de hoc lapide dixi in V. CONCIVIS.

(46) Musei Veronensis pag. CCCLX. n. 7.

(47) Vide in V. PATRASTER, i. e. vitricus, *patrigno*.

(48) Bernardini Scardeonii Canonici Patavini De Antiquitate Urbis Patavii, pag. 76. Basileae, 1560. fol.

(49) Pag. DCCCCV. n. 11.

(50) Monument. Patav. pag. 276. 277. Patavii, 1652. in fol.

(51) Undecima et ultima est ejus Operis, cui titulus: *Li Marmi Eruditi, ovvero Lettere sopra alcune antiche Iscrizioni* etc. Padova, 1669. 4.º

(52) Pag. 180. n. 377.

(53) L'Antiquité expliquée etc. à Paris, 1722. Tome V. P. I. liv. III. chapit. VI. pag. 112.

(54) In Nov. Thes. Veterum Inscript. pag. MDCLI. n. 14.

(55) Cit. loco et pag. 112.

res postulavit. *Sed operam perdidere viri docti*, inquit Maffejus (56); *commentationes enim suas in fallaci aedificarunt solo. Ea tabula pusilla est, cujusmodi funebres hic loci non occurrunt, nisi e subterraneis Romae monumentis arcessitae sint, quas e tam longinquo in has regiones ante me nemo merces advexit: petrae color et facies vetustum aevum non redolent; puncta ad imum litterarum, non ad medium. Singularia S in quinto versu importune posita quid sibi velit, nemo dixit. T pro tergo in lapide quis viderat?* Haec Maffejus, qui lapidem ipsum antea proposuerat, designatis pedibus in quarto versu XXXVI. tantummodo, in quinto solo XXII. Ego vero ea omnia mihi animadvertenda existimo, quae ad hunc lapidem illustrandum Ursatus attulit, et ex iis de hoc monumento judicandum. Eum ergo lapidem Patavii inscriptum, Patavii positum Ursatus existimat: duos ex gente Capellia, Grutero teste, commemorat, eosque ex tribu Sucusana, sive Suburbana, proindeque cives Romanos; eam gentem Patavium migrasse putat, ex quo Romani rempublicam cum Patavinis communicarunt (57); Titum Capellium, de quo in eo monumento, sub C. Julio Vindice fuisse eo tempore, quo praetor hic sub ipsum finem imperii Neronis, has etiam regiones, quae communi tunc Transpadanae Galliae nomine censebantur, armato milite excurrit, motus excitavit, interfectus tandem est, vel ipse sibi necem intulit; hinc T. Capellio, ut aliis etiam praetoris hujus militibus, cognomen Vindicis; vixisse illum Patavii cum gente sua, neque ideo civium Romanorum jura amisisse. Fuit sane monumentum illud longissimo tempore in domo Scardeonii; cui etiam rerum harum non ignaro petrae color ac facies vetusta visa est duobus abhinc saeculis. Quis porro neget in his quoque regionibus, in quibus multa erant ex Romana consuetudine, eas etiam tabulas fuisse, quae veterum monumenta e subterraneis Romae locis postea saepe eruta imitentur? Lapidem porro eruditae aetatis puncta quidem habent non ad litterae basim, sed ad latus, medioque fere in spatio, quod vocabula discriminat, in sculpta; at quis verissimae antiquitatis lapides aliquando non vidit, in quibus puncta ad imum paene essent litterarum? Ex iis, qui veteres inscriptos lapides collegerunt, quique sunt a nobis in hoc sermone commemorati, unus fuit Raphael Fabrettus, qui, dum suos ederet, puncta, quae versuum verba, sive litteras, quibus verba contrahuntur, distinguunt, altiora esse et in medio spatio posita voluerit, et hoc et certum antiquitatis indicium esse, et ad omnium temporum antiquitatem omnino pertinere visus sit existimare. Notam S in quinto monumenti hujusce nostri versu positam ab Ursato explicatam esse Maffejus non animadvertit. Singulare monumentum est; potest ergo solitaria littera T verbo *tergo* explicari; res ipsa postulat, postulare videtur certe, ut ita explicetur. Licuit Maffejo antiquariis oculis saxum istud inspicere, nobis videre nostris non licuit; sed cum Vicetiae adhuc sit, omnia per litteras de eo cognovimus, de quo quidem dicemus postea. Licuit interim nobis ita agere, uti agendum esse Maffejus ipse docuit; qui multa praecipiens in eo lapidum examine, quod oculorum opera peragitur, nihil eorum certum omnino, et ubique esse voluit, sed omnia prudenti inquisitioni temperanda aut excipienda commisit. Sunt haec in ejus arte Critica (58): *Nec monere praetermittamus, quadratariorum veteres puncta intermedia non inferius ad litterarum pedem, ut nunc mos est, sed paulo superius, et ad mediam altitudinis litterarum imprimere consuevisse, quod multi ex veteratoribus nostris non animadverterunt, neque imitati sunt At illa nunquam nobis excidat consideratio, has observationes omnes, tanquam certos et indubitatos canones, minime usurpandas, sed cum moderamine inculpatae prudentiae adhibendas, et cum quibusque discussionibus ceteris conjungendas.* Id certe optime est a Maffejo in Arte Critica constitutum. Quid enim est in re lapidaria tam certum, cui certissimum aliquod exemplum exceptionem non faciat? *Interpungatur*, inquit idem Maffejus (59), *ut plurimum verbis singulis in Latinis marmoribus: at cum ea puncta dictionibus tantummodo distinguendis inservirent, non solebant ad finem versuum incidere, ubi finis ipse distinguebat.* Quis hoc neget? At marmor Musei Taurinensis puncta habet in fine versuum. Hoc ipse Maffejus voluit animadverti. *In hoc*, inquit (60), *pyramidato marmore puncta, ut vides, extremis versibus adjiciuntur.* Sed jam ea, quorum causa de hoc T. Capellii monumento dicere institimus, persequamur. Aliqua tamen praemittenda, quae ad veterum sepulcrorum ritus spectant; in iis non evagabor intemperanter.

XII.

Ea fuit lex in XII. Tabulis: *Hominem mortuum in Urbe ne sepelito, neve urito.* Qui post hanc legem in urbe sepulti sunt, fuerunt aut ii, quibus hoc ante hanc legem virtutis causa tributum est, ut Publicolae, ut Tuderto, quod eorum posteris jure tenuerunt; aut ii, si qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis causa, soluti legibus, consecuti sunt. Haec Cicero lib. II. de Legibus c. XXIII. Imperatorum quoque leges in Urbe sepeliri saepe vetarunt (61). Extra urbem igitur, prope illam tamen, sepulcris locus erat. Horti, agri, ossa ac cineres excipiebant:

Ante urbem exsequiae, tumulique, ignesque, rogiue (62).

Suo quisque in agro partem aliquam sepulturae destinabat. Qui fundum viae publicae proximum haberet, in ea parte, quae viam spectabat, sepulcrum condere jubebatur, ut viatores mortalitatis admonerentur. Est hoc in lege Sempronia: *Sepulcrum extremis finibus circa decumanos et cardines, qui vicem itineris publici teneant, collocantur*: hoc vero in lege Julia, quae est de Agrorum divisione: *Monumenta, sepulcrum, quae post haec in agris hac lege divisio assignatis constituentur, juxta decumanos et cardines, qui centurias terminabunt, vicemque viae publicae obtinent, collocantur.* Hinc Appia, Aurelia, Flaminia sepulcris celebres; hinc saepe viatores in hisce inscriptis lapidibus appellati. Haec quidem de honestis ac locupletibus viris: pauperes enim, quibus nulla agri pars, proindeque nullum proprium privatumque monumentum, neque satis pecuniae ad illud comparandum, communi et publico loco sepeliebantur:

(56) Artis Crit. Lap. lib. III. cap. III. col. 200.

(57) Cicero Philippica XII. cap. IV. *Et ut omittam reliquas partes Galliae, (nam sunt omnes pares) Patavini alios excluserunt, alios ejecerunt, missos ab Antonio: pecunia, militibus, et, quod maxime deerat, armis nostros duces adjuverunt. Fecerunt idem reliqui, qui quondam in eadem causa erant, et propter multorum annorum injurias alienati a senatu putabantur. Quos minime mirum est, communicata cum his republica, fideles esse, qui etiam expertes ejus, fidem suam semper praestiterunt.*

(58) Lib. III. cap. II. col. 176.

(59) Artis Crit. Lapid. col. 176.

(60) In Museo Veronensi pag. CCXXI. n. 4.

(61) Vid. Samuelem Pitiscum in Lex. Rom. Antiq. V. Sepulcrum.

(62) Ovidius Metam. lib. XIII. v. 688.

silum describit Virgilius Lib. 7. Aeneidos. Denique pro IN COST. lego IN C. OST. idest in colonia Ostia, quae est in aliis saais, atque a Plinio colonia nuncupatur, eratque oppido Laurento contermina. Eundem lapidem antea dederat idem Muratorius (71), et haec adnotaverat: *Idest Pontifici Laurentum Lavinatum. Pro IN COST. legendum suspicor In Colonia Functi.* Sed posteriores cogitationes sapientiores habuit. Jam igitur de Patavino Titi Capellii monumento, quod prorsus singulare est, Ursati sententia afferenda. Is in ea Epistola, quam alias citavimus, voce *Coxae* aliquid significari, quod ad agrorum limites pertineret, optime existimavit; cumque limites isti apud veteres, *rivis, fossis, arboribus antemissis, tumore terrae, collectione petrarum, naturalibus, et signatis lapidibus, viis, sepulcris, arboribus peregrinis, et aliis signis* (72) constituerentur, elatam terram, aggerem, *Coxae* nomine indicari ex quadam Hadriani Turnebi interpretatione opinari se dixit. Verbum enim *Cossigerare*, quod apud Accium est, explicuit Turnebus, *in Coxam aggerare et attollere. Cossigerare*, inquit (73), *dicit Accius pro in coxam aggerare et attollere; nam cossam etiam pro coxa dicebant; testimonio est cossim pro coxim: Verba Accii; Bene proscissas cossigerare ordine porcas, bidenti ferro rectas* deruere.* Haec ex Turnebo Ursatus, qui cetera deinde persequitur, quibus notatae in eo monumento dimensiones explicentur. Aggerem hunc *planam, atque uniusmodi superficiei mensurae veluti per machinam dureque admodum accommodari*, dixit Eabrettus (74); cujus interpretationem antequam damus, in eam, quam Ursatus attulit, aliquid animadvertimus. Verba Accii, *bene proscissas cossigerare ordine porcas*, sunt apud Nonium Marcellum c. 1. n. 305. in voce *Porcae*. At lectio est valde dubia; nam manu exarati Codices habent *Pos-sigerare*; alii ita legunt, *prosit aggerare*; alii etiam *Cossingirare* (75). Vocem *cossigerare* recensuit FORCELLINUS, ac Turnebi interpretationem adiecit; de lectionis tamen varietate monuit. At, sit certa lectio *cossigerare*; certane Turnebi interpretatio? Vereor equidem: in agro enim *porca* est quod in arando exstat, seu terra elata inter duos sulcos, ut ex Varrone et Columella didicimus (76), cujus postremi auctoris haec verba damus ex lib. II. c. IV. *Liras rustici vocant easdem porcas, cum sic aratum est, ut inter duos latius distantes sulcos medius cumulus siccam sedem frumentis praebeat.* Cum igitur terrae elatio, terrae cumulus *porcae* nomine denotetur, vix crediderim vocem aliam fuisse in eo Accii loco, quae idem omnino significaret; iisque libenter accederem, qui ibi legunt *prosit aggerare*; hoc enim verbo satis monemur, ut *porcae* bene attollantur; vocem demum illam *Cossigerare* ex hoc ipso Lexico expungerem. Sed illud etiam est, quod apud *Varios Auctores de Limitibus*, quos Wilhelmus Goesius edidit et illustravit, in hanc rem legimus. Faustus et Valerius VV. PP. per Gallias, et per Africam limites assignarunt; hoc inter cetera se fecisse dicunt: *Trifinium* (77) *quam maxime aliquando constituimus cum signis, id est cineribus aut carbonibus, et calce ibidem construximus, et superduximus, et super Coxam monticellum constituimus.* Hinc scilicet suspicio oritur, elatam terram, aggerem, *Coxae* nomine minime significari; non enim agger aggeri ab iis, qui limites constituerunt, fuit imponendus. His moveor, ut de Ursati aggere vehementer dubitem; quem ille ejusmodi fuisse in ea Epistola coniecit, ut non modo T. Capellii sepulcrum clauderet ac tueretur, sed a conterminis etiam agris immoderatam aquarum violentiam prohiberet. Sed jam ad alteram Fabretti interpretationem accedimus. *Ipse*, inquit (78), *Siculus Flaccus . . . haud obscure quid Coxa sit in agrorum mensura docet, et ad inscriptionem (Titi Capellii) simplici facillime via enucleandam conducit. Coxa igitur quemadmodum in humano corpore est os femoris ossi sacro per vertebra adstrictum, angulum internum in sui flexura constituens, ita in agris angulum internum signat; unde per Siculum angulo opponitur pag. 6. possessorum termini, qui omnibus angulis coxisque positi esse debent. Qua etiam naturali similitudine retenta, externus angulus Coxam claudens cubitus vocatur ab incerto inter Var. Auct. de Limit. pag. 266. Pentagonum, quod interpretatur cubitos quinque. Haec Fabrettus, qui etiam adjecto schemate tres illas dimensiones In Fronte A Tergo Coxae, Intra Coxam, nullo aggere inducto, explicat atque designat. Fabrettum secuti sunt, qui vetus Calepini Lexicon interpolant: haec enim in eo legimus (79): *Quemadmodum in corpore humano coxa ossi sacro adjuncta angulum internum facit; ita in agris angulum limitaneum notat:* citatur locus, quem ex Siculo Flaccio Fabrettus attulit; exemplum additur ex hac Titi Capellii inscriptione; in qua tamen bis typographus peccavit. Pedes enim A Tergo Coxae ponuntur LXVII.; additur postea Infra Coxam. Eandem interpretationem secutus est FORCELLINUS, eadem auctoritate usus, eodemque exemplo. Sed quae sunt ex anatome, ea melius intellexit; dixit enim; *Quemadmodum in corpore humano femur coxae adjunctum, angulum internum facit; ita in agris coxa angulum internum limitaneum notat:* in rotundos enim sinus, sive acetabula ejus ossis, quod Coxa dicitur, capita ossis femorum hinc et inde conjiciuntur. Titi Capellii inscriptionem fideliter FORCELLINUS descripsit; Fabrettum et Ursatum de ea locutos indicavit. *Eradatur*, inquit Maffejus (80), *ficticius hic titulus ab eximia, quae paucis abhinc annis Patavii adornata est, Latini Lexici editione, simul cum doctrina de voce Coxae angulum agrorum internum significante. Lapidem igitur, quem ipsis oculis falsum deprehenderat, ex iis etiam quae continet, omnino damnat. Sed falsitas inquit (81), praecipue patet ex inauditis ipsis dimensionibus Intra Coxam, et A Tergo Coxae. Id cogitavit qui cofinxit; ubi formulam nunquam visam minime intelligere faterentur omnes, proditurum ipsum, et Siculi (Siculi, vel Seculei enuntiandum opinor) auctoris parum triti loco, ut arbitror, unico in medium producto, non sine populi acclamatione explicaturum. At Coxam Siculus dixit, intra Coxam, et A Tergo Coxae non dixit. Is de agrorum terminis sermonem habens, omnibus angulis coxisque positos esse debere monet: *Fabrettus, coxam in agris angulum internum signare tradit, et ea similitudine externum angulum vocari cubitum notat. Ego, quid interni et externi anguli sint, ubi de agris agitur, vix intelligo; multo minus, quid anguli tergum. Externum angulum mathematici vocant,***

(71) Pag. CI. IV. n. 4.

(72) Var. Auct. de Limitibus Agrorum.

(73) Adversariorum Turnebi lib. XXIX. c. XIX

(74) Pag. 180.

(75) Vide Notas in Nonium pag. 1840. Auctorum Latinae Linguae cum notis Gothofredi. Coloniae Allobrogum, 1622.

(76) Vide in hoc Lexico V. PORCA §. 6., et V. LIRA §. 1.

(77) Rei Agrariae Auctores Legesque Varias cura Wilhelmi Goesii Amstelaedami, 1674. 4.º pag. 306.

(78) Alias cit. pag. 180.

(79) V. Coxa.

(80) Artis Crit. Lapid. lib. III. cap. III col. 292.

(81) Col. 200.

quem trianguli latus efficit, si producat: constat ex Euclidis Propos. XXXII. Lib. primi, qua docet omnis trianguli $\mu\acute{\alpha}\varsigma\ \tau\acute{\omega}\nu\ \pi\lambda\epsilon\upsilon\theta\acute{\omega}\nu\ \pi\rho\omicron\sigma\epsilon\upsilon\beta\lambda\eta\theta\epsilon\iota\sigma\eta\varsigma$ uno laterum producto, τὴν ἐντὸς γωνίαν externum angulum, hoc est, qui extra triangulum fit, duobus internis aequallem esse; at in re limitanea, qui extra agrum anguli concipi possint, nemo considerat, et internos ab externis distinguit nemo. Coxa flexus seu flexura est, cum scilicet campus rectis lineis non circumscribitur, sed flexuosis: tunc enim necesse est, non extremos angulos tantum, sed locos etiam, ubi inflectitur fundus, et procurrit, terminis designare: versuras itidem Flaccus appellat, et, ubi habet in flexis versuris, putavit Rigaltius (nulla tamen necessitate) in coxis legendum esse; nam, inquit, in arte ista mensoria, Coxae dicuntur flexus et versurae terminorum. Poterat eapropter, et in sepulcri area, ac religioso loco Coxa fortasse memorari; at vocabuli vim non intellexit, qui Pedes intra coxam, et a tergo coxae commentus est. Haec ex Maffejo continenter descripsimus; ea modo afferemus, quae nobis videntur probabilia. Ac primo quidem illud monemus, ne de Siculi Flacci auctoritate quis dubitet. Auctor, inquit Maffejus, parum tritus; scilicet, ut ii omnes qui penitiorum agrariorum antiquitatum notitiam continent. Sed vetus auctor; sed is, qui consulendus omnino est, cum de agrorum conditione, ac limitibus agitur. Auctorem esse, inquit Nicolaus Rigaltius (82), inter veteres censendum, ex Boethiano agrimensurorum catalogo satis constat. Sed nec ante Domitiani aevum, neque item post Nervae tempora vixisse, ex eo fit verisimile, quod Domitiani de subsecivis edictum laudaverit, non item Nervae: quem tamen etiam de subsecivis aliquid edixisse, notavimus. Ad postrema igitur Latinitatis tempora referendum est opus Siculi Flacci De Conditione Agrorum: ejusque testimoniis in Latino Lexico locus esse debet. Illud deinde animadvertimus, vocem Coxa bis apud Siculum Flaccum occurrere; semel apud alios Rei Agrariae Auctores. Primus locus in Siculo Flacco is est, quem Fabrettus citavii: Ergo (83) convenientia, ut supra diximus, possessorum terminos consecrat, qui, ut ante dixeramus, omnibus angulis coxisque positi esse debent. Alter vero apud eundem Flaccum sic est: Nam (84) et in ipsis generibus sicubi coxae sunt, terminos invenimus frequenter. Sed et petras naturales, quae in finibus incedunt, saepe notatas invenimus. Tertium locum ex Fausto et Valerio ipsi nos jam adduximus; hoc etiam ibi legitur: Super Coxam monticellum constituimus. Illud igitur certum jam est, esse in hac voce sensum quendam alium omnino ab eo, quem omnes vident; vocem hanc ad agrariam antiquitatem pertinere; habere demum significationem, quae ad agrorum limites spectat. Verum, angulumne internum limitaneum notat? Hoc vero ne ipse quidem probo; in hoc ego quoque a Fabretto ceterisque dissentio. Et ne geometras huc vocem, quod sibi Maffejus faciendum esse duxit, unum hoc animadverto, ideo hanc explicationem Fabretto placuisse, quod apud Siculum Flaccum ea legerit possessorum termini, qui omnibus angulis coxisque positi esse debent; ideoque coxas angulis opponi, et hos quidem externos esse, illas vero internos angulos existimaverit. Hoc vero ex illis Flacci verbis quomodo deduci possit, certe non video: diversi enim limites, et ad diversam agrorum figuram pertinentes ibi certe a Siculo Flacco, qui generatim loquitur, significantur. Coxam ergo, ut Maffejus quoque ait, flexuram esse, versuram omnino existimo; cum scilicet ager recturam, ut Frontinus loquitur, non servat, sed flexis lineis circumscribitur. In versuris enim termini ponebantur. Figura Graecae litterae Γ versuram exhibet. Hinc illa, inquit Rigaltius (85), apud hosce scriptores (Rei Agrariae) terminus in Gamma jacet. Et termini transversi Gammam faciunt; et similia. Coxam vero flexam versuram esse idem Rigaltius existimat, et in iis ejusdem Flacci verbis, Alii (86) tantummodo inflexis versuris etc. legi vult ac retineri, Coxis (87). Id quidem nulla necessitate ab eo factum esse dicit Maffejus; at fecit id Rigaltius auctoritate pervetusti codicis Joannis Arcerii; ex quo codice Josephus Scaliger libellum Siculi Flacci De Conditionibus Agrorum describi antea curaverat. Nicolai Rigaltii adnotationem integram subjicio. IN FLEXIS VERSURIS) Liber Arc. In coxis vel in rivis. Omnino retinenda vox, coxis. Quod autem sequitur, vel in rivis, irrepsit in aurem describentis, pro, versuris, quod est glossema praecedentis vocabuli, coxis. Nam in arte ista mensoria Coxae dicuntur flexus et versurae terminorum: quando scilicet rigores sive reaturas et rectos linearum cursus non servant. Hujus vero significationis prompta et aperta ratio est. Rotundi enim coxae sinus, quibus capita ossis femorum inserta sunt, totius humani corporis flexionibus et conversionibus inserviunt (88). Ita ergo in hoc Lexico ad hujus vocis significationem scribendum esset: „Quemadmodum circa coxas praecipuae humani corporis flexiones conversionesque fiunt, ita in re Agraria flexus et versurae camporum dicuntur Coxae.“ Redeo jam ad Patavinum Titi Capellii monumentum. Si quid ego possem conjicere, si quid ex Ursati lectione mutare, quintum ejus Tituli versum ita legerem, A Termino Coxae Sepulcrum Pedes XXVII. In versuris enim, quod jam vidimus, termini ponebantur, ideoque et in coxis; necesse enim est, ut ajebat Maffejus, non extremos angulos tantum, sed locos etiam, ubi inflectitur fundus et procurrit, terminis designare. Voluit ergo Titus Capellius sepulcri sui latitudinem esse pedum triginta septem, qui in anteriore parte per solennia verba In Fronte designatur. Antequam vero religiosi loci longitudinem praescriberet, notari voluit distantiam a termino coxae, pedes nimirum viginti septem, quos puros reliquit, post quos religiosi loci sive sepulcri longitudinem voluit incipere; quam demum longitudinem esse jussit pedum triginta septem intra coxam, hoc est citra coxam. Distantiam vero a termino coxae ideo definitam fuisse existimo, ut extra fundi flexionem atque versuram commodius designari posset sepulcri longitudo, quae et aequabiliter excurreret, et ad pedes septem supra triginta sese extenderet. Haec certe probabiliter admodum videntur dici; in quibus tamen afferendis, et explicandis adjutum me fateor ab iis, quae Ursatus scripsit in postrema ejus Epistolae parte, qua monumentum hoc illustravit. Aliam quoque explicationem subjiciam, neque illi deerit auctoritas. Dicam igitur, Titi Capellii fundum in trifinio fuisse, hoc est, in loco quem tres possessores attingebant (89); solitariam litteram T fuisse litteram limitaneam; per eam litteram trifinium significari consuevisse. Quintus igitur Tituli hujusce versus ita fortasse legendus; A Trifinio Coxae Sepulcrum Pedes viginti septem. Apud Varios Auctores de Limitibus a Goesio collectos pag. 269. est grandissima littera T, in cujus capite notatum est r sola: pagina vero 272. ita explicatur; T.

(82) In Observationibus et Notis in Rei Agrariae Auctores editos a Goesio, ann. 1674. pag. 210. secundae numerationis.

(83) Pag. 6. apud Goesium.

(84) Pag. 13.

(85) Pag. 216. secundae numerationis apud Goesium.

(86) Pag. 4. Goesii.

(87) Cit. pag. 216. secundae numerationis.

(88) Helsterus in Compendio Anatomico, n. 164.

(89) Sculus Flaccus pag. 6. apud Goesium.

si in termino inveneris, trifinium ostendit. Hanc quoque lectionem subjeci, quam si quis probat, explicationem quinti ejus versus eandem esse sciat, quam antea dedi. Quae spectant ad agros, eorumque limites, varia fuerunt apud veteres ac diversis in locis omnino diversa; ac si quid insolens hac in re occurrit, quod tamen idoneo antiquitatis testimonio comprobetur, suspicionem movere criticis minime debet. Quare, si *coxa* legitima rei agrariae vox est; si in *coxis* fuere limites, cur non dici potuit, *A Tergo, a Termino, a Trifinio Coxae, et intra Coxam?* Dixi igitur de iis, ex quibus praecipue monumenti hujus falsitatem probare Cl. Maffejus conatus est. Hoc unum de hujus sepulcri titulo jure dici potest; singularem illum esse, et quandam habere veluti Patavinitatem. Ego ejus exemplar postremis hisce diebus Vicetia accepi; ac de eo, ut dixi, omnia per litteras cognovi. Saxum hoc dominum, non locum, mutavit. In horto conspicitur ad aedem D. Francisci; isque locus ad Gualdios primum, tum ad Zoppios pertinuit; nunc honesti cujusdam viri possessio est. Caementis ac lateribus adjunctis, signum sustinet ex Etrusco marmore; signum est nudi juvenis, cujus dextera leonis, ut videtur, caput habet; laeva, uvae racemo innititur. Exsurgit lapis ad duos pedes, et plusquam tertiam pedis partem, ejus latitudo vix ab unius pedis mensura deficit; crassitudo, semissis est. Veteris monumenti formam possis agnoscere. Lapidis genus certe non durissimum; at molliores quoque lapides, in hisce nostris praesertim regionibus, adhibitos a veteribus omnino scimus; duos certe, quos nos vulgo dicimus *di Nanto*, paucis abhinc annis in agro Patavino repertos testari possum: habent ambo sepulcrorum titulos: spectant ambo ad gentem Liviam. De hoc saxo, ita, ut vidimus, Maffejus; *Petrae color et facies vetustum aevum non redolent.* Petrae color, inquam ego, plumbum refert; qui certe color in lapide non durissimo, utrum vetustatis larva, an vetustatis indicium sit, non ita facile dici potest. De punctis ad litterarum pedes notatis jam diximus. Puncta quae verba litterasque distinguunt, non ita quidem in Romanis inscriptionibus notabantur; erant tamen aliquando modo in imo paene spatii loco, modo etiam in eo, in quo a nobis poni solent. Dicam demum, in secundo inscriptionis hujusce versu duas illas notas T. F. amplius non exstare, et *Capelli* inscriptum esse, non *Capeli*, ut edidit Maffejus; in quarto versu pedes esse XXXVII., a quibus unum idem Maffejus detraxit; in quinto demum, pedes modo legi XXII., ut descripsit Maffejus, sed alteram denarii numeri notam vix conspici, primosque tantum duarum unitatum ductus apparere, qui profecto vestigia sunt notae numeri quinarium, cum Scardeonii et Ursati temporibus pedes essent in hoc versu XXVII. Haec ego dubitanter respondi viro celeberrimo; cujus tamen non modo ingenio, sed oculis etiam *insculptis antiquo scalpro litteris ditissime assuetis* permitto omnia atque concedo. Scripseram haec, et jam seposueram, cum *Specimen* quoddam allatum est *Observationum in Insulam Crexae et Auxeri.* Recens opus cum evolverem, quasdam etiam inscriptiones animadverti, quarum undecima atque postrema haec est.

SEX . IVLIVS . C . F . NIGER .
 AED . HVIR . V . F . SIBI .
 ET . IVL ET . FR .
 IN . FR A .
 TERGO M .

Sepulcri titulum habet, et in parva quadam Adriatici maris insula, cui nomen *Sansego*, detecta est (90). In quarto versu religiosi loci dimensiones notari incipiunt; legitur enim *In Fronte*; quae igitur sequuntur, ad easdem dimensiones spectant. Omnia fere evanescunt; relicta est integra vox *Tergo*, quae certe videtur a postrema quarti versus littera pendere. Verba igitur *A Tergo* ad sepulcri spatium designandum adhibentur. Quenam vox in quinto hujusce tituli versu vocem *Tergo* sequeretur, ne divinando quidem dicere possumus; sed jam est aliquid in hoc lapide, quod ejus, de quo antea diximus, novitatem et insolentiam minuit; aliquid etiam, quod Ursato, qui notam T. in Capellii monumento pro *Tergo* explicuit, fortasse favet. Hic demum consistimus (k).

XIII.

Rem aliam aggredimur ab eruditis varie jactatam. Spectat illa ad vocem *Iduaria*. Est apud Gruterum (91) inscriptus lapis, IDUARIA.

(90) *Saggio d'Osservazioni sopra l'Isola di Cherso ed Oszero d'Alberto Fortis etc. Venezia, 1771. Pag. 242.*

Pag. 121. *Sansego è un' isoletta lontana da Lossin picciolo sette in otto miglia all'Ovest, quindici da Oszero, trentacinque da Cherso, e poco più dalle foci dell'Arsia, alle quali giace dirimpetto.*

Pag. 122. *Quest' isola, a cui non trovo che alcuno scrittore abbia determinato un particolare nome antico, fu però anticamente, e dell' isole vicine. Alcune tavole di marmo Greco, e qualche lavoro di scalpello non affatto rude vi si vedono ancora. L' iscrizione occorata più sopra (pag. 121.), e che sarà riferita più sotto (pag. 242), appartiene a non del tutto ignobile famiglia; e sarebbe una stravaganza il credere, che d'altronde vi fosse stata portata. Quel povero contadino che ha fabbricata la capanna, in cui ella si ritrova, l' ha scoperta nello scavare il terreno per prepararlo ad uso di meschina abitazione; e uno si è nemmeno dato il pensiero di dissotterarla del tutto.*

(k) Post tot *Cognolati* verba de hoc lapide, qui olim Patavii, nunc Vicetiae adhuc exstat in domo *Com. Tornieri*, non incongruum videtur illum iterum adamussim lectorum oculis repraesentare, qualis reapse nunc ibidem legitur:

D . M .
 T . CAPELLI
 VINDICIS
 IN . F . P . XXXVII
 A . T . COX . S . P . XXI
 INTRA . COX . P . XXXVII

In secundo itaque versu nunc non apparent vestigia litterarum T. et F., sed spatium tamen iisdem continendis remanet; in quinto nec XXII, nec XXVII, sed XXI tantummodo, quin imo ibique, lapide attentius inspecto, nullum aliud notarum vestigium apparet, quibus ob lapidis angustiam spatium praeterea deest. Illud denique notandum etiam est, litteras initiales aliis longiores esse, nempe T., CAPELLI, VINDICIS, IN, F., P., A., T., COX., S., P., INTRA, COX., P., quod quidem fraudis alicujus suspicionem inducit. Quidquid tamen sit, *Orellius* in *Collect. Inscr. Lat. n. 4564.* hunc lapidem partim ex *Grutero*, partim ex *Fabretto*, partim etiam ex *Ursato* retulit, et *Scip. Maffei* opinionem secutus est, qui spurium et ad eludendos viros doctos confictum pronunciat, cui quidem sententiae me quoque subscripturum esse, ingenue fateor.

(91) p. CCCCLXXVIII. n. 1.

quem FORCELLINUS in V. CALENDARIS §. 2. descripsit. Hunc ego primum legentium oculis subjeciam; ea deinceps addam, quae de illo sunt apud Maffejum; dicam demum ipse aliquid, remque edisseram, ut potero. Ecce lapidem Aesonae in Catalaunia;

L · VAL · L · FIL ·
G A L · F A V E N T I N O
II · VIRALI
QVI · ANNONA
F R V M E N T A R I A
E M P T A · P L E B E M
A D I V V I T · E T · O B
A L I A · M E R I T A · E I V S
C O L L E G I A · K A
L E N D A R I V M · E T · I D V A R I A · D V O
C I V I · G R A T I S S I M O
P O S V E R V N T

Prima lapidis hujusce verba ita legenda: *Lucio Valerio Lucii Filio Galeria (tribu) Faventino Duovirali etc. Faventiam hanc ad citeriorem Hispaniam pertinere, ac Barcinonem coloniam fuisse juris Italici, dictamque esse coloniam Barcinonem Faventiam egregie (1) probat Ursatus (92). Nobis alia sunt modo agenda. Quoniam igitur Calendis ejusque mensis pecunia fenebris apud Romanos collocari solebat, et Calendis itidem ejus usura solvi, idcirco eum librum, in quo feneratores eorum nomina perscribebant, quibus pecuniam fenori dabant, ac solvendae etiam pensionis quantitatem, Calendarium dicebant: Libro de' crediti, Registro de' censi. Id jam antiquae leges, Latini auctores non pauci, lapides etiam testantur (93). Qui has tabulas servabat, is dicebatur Calendaris Curator, vel Curator Calendarii. Horum curatorum collegia etiam fuisse ex descripti lapidis auctoritate existimat FORCELLINUS. At quod Calendis ejusque mensis fieri solebat, id quoque Idibus factum esse, nonnulli existimant; ut nempe is quoque dies pro usurarum solutione definiretur: hinc eas tabulas, in quibus fenori locatas pecunias, et Idibus receptas vel recipiendas Romani perscribebant, vel in quibus apochae receptae pecuniae condebantur, Iduarias dictas fuisse; qui eas scribebant, Iduarios. Rem probant eodem Gruteri lapide, ejusque testimonio eam vocem Latinitate donant (94). Hanc itaque sententiam, hanc vocem, hunc lapidem damnat Maffejus. Ecce illum (95). In hac charta est, quae sic loquitur. Collegia Kalendarium Et Iduaria Duo Civi Gratissimo posuerunt: in Iduariis explicandis viri docti disputant, et ex hoc titulo Lexicographi vocem recensent: at civitatum Kalendaria cum marmora, tum antiquae leges nobis ostendunt, Iduaria monumento comprobantur nullo. Kalendarium quid esset, facile intelligimus, tabulae scilicet rationum publicarum, et proventuum ex pecunia fenori data, cujus usurae cum antiquitus singulis mensibus penderentur, et quidem ineuntibus,*

quum tristes misero venere Kalendae (96),

Kalendarium nomen ejusmodi codicibus inditum: at Iduarium quid esset, non intelligimus; neque enim Idibus usurae colligebantur, ut Pitheos cogitavit (97) neque ex Horatii joco (98),

Omnem relegit Idibus pecuniam:

Quaerit Kalendis ponere

Iduaria confestim eruuntur. Anxium feneratorem eo loco a poeta vellicari puto, quod ante diem exigere conaretur, et rursus statim collocare; ceteroquin ipsis tantum Kalendis Mercedem, aut nummos unde unde extricasse aeris debitores ipsemet Horatius docet loco citato (99), itemque Ovidius (100),

Qui puteal, Janumque timet, celeresque Kalendas.

Scaliger Curatorem Iduarii excudit ex G. ID. in Laziana (101) nullius frugis, quae ubi primum affertur (102), habet IV. Verum fuerint Iduaria: posuerunt Collegia; quanam? Apianus, et ex eo in Hispanicarum collectione Occo, ut aliquid dicere viderentur, Collegia Kalendariorum scripsere. Quid autem Posuerunt Civi Gratissimo? Kalendarium Et Iduaria Duo: mirum plane est, ex novo hujusmodi honorificentiae genere commentum quibuscumque non patefactum. Kalendarias siquidem et Iduarias tabulas honesto probatoque civi tradi par erat quidem, ut eas diligenter curaret atque integre; at in ejus honorem tamquam marmorea signa, vel monumentum perpetuum quoddam, publice statui certe illae non poterant. Ego vero exigendarum usurarum duo maxime fuisse tempora, Kalendas, et Idus, prout in contractu convenisset, omnino existimo; et quae de Alphio feneratore a Maffejo dicuntur, certe non probor. Haec enim apud Ciceronem lego Orat. I. in Catilinam c. VI. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties: neque unquam existimaverim, haec ideo a Cicerone dicta, quod Catilina, qui multa tam multis debebat, ita

(1) Imo perperam; nam Barcino quidem etiam Faventia colonia dicta fuit, ut habet Plin. 3, 3, 4., minime vero absolute Faventia appellatur: adde quod Aesonenses, qui hunc lapidem posuerunt, civem suum gratissimum vocant ob ejus merita, ita ut vel ex ipso lapide manifestum sit, illum non Barcinonensem fuisse, sed Aesonensem civem: restat igitur, ut Faventino cognomen sit L. Valerii, cum certissime constet, saepe veteres Latinos cognomina sibi adscivisse ex urbibus, aut provinciis, unde iidem, vel eorundem progenitores oriundi fuerant. V. CALENUS §. 6., COLLATINUS §. 3., ROMANUS §. 7., SABINUS §. 2.

(92) Epistola VII. pag. 135. *Marmi Eruditi*. Padova, 1669.

(93) Vid. VV. CALENDAE §. 8. CALENDARIS §. 2. CALENDARIUM §. 2. in hoc Lexico.

(94) Vid. V. IDUARIUS §. 1.

(95) *Artis Crif. Lapid. lib. III. cap. IV. col. 342. et seq.*

(96) Horatius Serm. lib. I. Sat. III. v. 87.

(97) *Advers. II. 4.*

(98) *Epod. II. v. 67.*

(99) Serm. lib. I. Sat. III. v. 87.

(100) *De Remed. Amor. v. 561.*

(101) Gruterus pag. DXVII. n. 1.

(102) Apud eundem pag. CCCXLV. n. 10. v. 6.

cum singulis simili prorsus ratione privatim convenisset, ut dies pecuniae et usurae essent Idus. Haec etiam apud eundem Ciceronem lib. XIV. Epist. ad Atticum ep. XX. *Jam vel sibi habeat nummos, modo numeret Idibus.* Hisce testibus rem agit FORCELLINUS (103): huc certe spectat Horatii jocus, ita eum locum probatissimi interpretes acceperunt: neque profecto is esset in jocando lepos, qui in Horatio esse solet, si Calendae, atque Idus communem feneratorum consuetudinem statim non objicerent. Hisce vero testimoniis Ciceronis locum Epist. ad Attic. lib. X. ep. V. addiderunt nonnulli: *Rogavi, ut, si quid posset, ex ea summa detraheret: promisit: ad me nuper, H-S XXX emisse: ut scriberem, cui vellem addici: diem pecuniae Id. Novemb. esse.* Sed alienum hoc ab eo quod agitur. Cicero de emptione loquitur diversorii cujusdam; nihil de usuris. Iis porro qui aere alieno premebantur, tristes fuisse Calendas alibi ait Horatius, celeres vero Ovidius; at quod Calendas nominent, de Idibus vero taceant, has quoque tristes celeresque non fuisse pecuniam soluturis dicendum est? Quare, si Calendis cujusque mensis accipi pecunia fenebris, Calendis vero atque Idibus usurae solvi solebant, quemadmodum libri erant, qui ad Calendas spectabant, ita etiam fuisse tabulas, quae ad Idus pertinerent, *Calendaria* scilicet et *Iduaria*, eruditi viri opinati sunt; et quemadmodum curatores Calendares, seu Calendariorum curatores fuisse certum est, ita Iduarios quoque, seu curatores Iduarii aut Iduariorum fuisse existimarunt. In iis quae Lazius habet lib. 12. c. 9., quaeque sunt apud Gruterum p. DXVII. n. 1. v. 6.,

DEC. G. ID. COLONIAE

AQVILEIENSIS, Scaliger legit *Curator Iduarii*; id quidem ex conjecturis, sed quae probari possint: nam ubi apud eundem Gruterum pag. scilicet CCCXLV. n. 10. v. 6. ejusdem lapidis verba ita sunt, DECC. IV, legunturque, *Decurionibus Junioribus*, magis certe arbitrium valuit, quam ratio. Scaligeri explicationem attulit etiam rerum harum doctissimus Eq. Ursatus in suo *de Notis Romanorum* Commentario; illudque addidit; *erant namque Iduarii, ut ex Bulengero, in sua Amalthea Onomastica observat Laurentius, qui pecuniam fenebrem Idibus relegabant.* In *Breviario* vero et *Mantissa* ejusdem Commentarii notam ID. Idibus. Iduariis. Idus. explicuit. Porro cum harum tabularum curatores publico munere fungerentur, idque agerent in coloniis etiam et municipiis, et pro quaestoribus coloniarum fortasse successerint; cum de his titulus exstet in Codice Theodosiano; cum demum inter Officia Domus Augustae censerentur, quis unquam horum curatorum collegia fuisse negaverit? *Jus nomenque collegii*, inquit Joannes de Vita (104), *in omni personarum statu, omnique de re, qua Resp. privatim publiceque componebatur, olim obtinuit.* Lege cetera apud eundem in ea de veteribus collegiis Beneventanorum Dissertatione; aut saltem quaestorum collegia a Suetonio (105) commemorata animadvertite. Hinc quemadmodum Calendarium curatorum collegia apud veteres, ita etiam collegia Iduariorum sive Iduaria; et hoc demum responderi Maffejo potest a nobis sciscitanti, Quodnam hoc tandem honoris genus? Calendarium et Iduaria Duo Civi Gratissimo posita? haecne marmorea signa? haecne monumenta? Iratus equidem huic lapidi vehementer essem, si ejus verba hoc modo composita vellem interpretari. Ita potius; Collegia Calendarium, curatorum scilicet, et Collegia Iduaria Duo L. Valerio Faventino Posuerunt. Ita lapidis hujusce fides ex toto constat; optimeque factum video, ut collegia eorum, qui publicas rationes, coloniarum et municipiorum expensas reditusque in tabulis descriptos custodiebant, titulum Faventino posuerint, qui annona frumentaria empta plebem adjuverat. Vide enim quae de curatoribus Calendarii sunt apud Norisium in Cenotaph. Pisanis Dissert. I. c. III., apud Gruterum pag. CCCXLIV. n. 5. et alibi; et hujusmodi curatorum officium valde simile, idem etiam fortasse, ut ait FORCELLINUS (106), fuisse invenies cum officio pro quaestorum coloniarum. Ubi vero Calendarium curatorum collegia fuerunt, ibi Iduariorum quoque fuisse, Collegia scilicet Iduaria, sive unum, sive uno plura, ex iis quae haecenus disseruimus, unusquisque conjiciet. Samuel Pitiscus in suo Antiquitatum Romanarum Lexico in V. Collegium citat hunc lapidem, et in eo mutat aliquid: *Collegia Calendariorum, et Iduaria suo Civi Gratissimo Posuerunt*: hocne recte, alii dixerint; explicationem ibi allatam ego certe rejicio. Idem tamen eruditissimus auctor in V. Idus eundem lapidem rursus describit, neque a Grutero quidquam discedit; haec tandem addit: *Quae sunt duo collegia Iduaria, nec ipse intelligo. Quod si suspicioni locus sit in re obscura, quia laudatur Faventinus praesertim, quod annona frumentaria plebem adjuvit, forsitan videri possint ea collegia esse eorum, qui in municipio habebant curam pecuniae alimentorum infirmae aetatis ex plebe, aut annonae populo praebitae: quorum munerum meminit inscriptio apud Gruterum pag. 386. n. 4. . . . Illa tamen collegia Iduaria dici non liquet: neque vero possunt, inquam ego. Nos igitur probabilia secuti sumus; FORCELLINUM certe defendimus, qui diem quoque Iduum exigendis usuris communi Romanorum more statutam fuisse dixit; qui primum hoc lapide est usus, ut curatorum Calendarium, seu Calendarii, collegia fuisse ostenderet; tum ejus testimonium voci Iduarius, a, um, apposuit; in eaque explicuit quid Iduaria fuisse putentur, quid Iduarii, orum. Verbum igitur Iduaria ad Collegia referri ipse etiam existimavit (m). Nova itaque collegia in Romanam antiquitatem induximus; idque unius lapidis testimonio, cui tamen si satis fidei per ea quae diximus, conciliavimus, severe nimium is aget, qui de re ipsa dubitet, et lapidem e chartaceis fodinis erutum putet. Plura quidem antiquitatis exempla rem hanc testari nobis deberent; at, quod unum superest, quod unum proferri potest, ideo ne legitimum illud esse quisquam negabit: Templorum omnium, Deorum, Dearumque omnium sacerdotes in antiquis monumentis saepissime memorantur; fuisse vero sacerdotes justitiae ex uno quidem, sed tamen verissimae antiquitatis lapide cognoscimus. Dedit illum Muratorius (107), et haec adnotavit, quae libenter transcribimus. *Rara Inscriptio, utpote quae nobis exhibet nusquam antea visum sacerdotem justitiae, sive Astreae. Si hanc protu-**

(103) Vid. V. IDUS §. 4.

(104) Dissert. V. in Thesouro Antiquit. Benevent. pag. 159.

(105) In Claudio cap. XXIV.

(106) In V. CALENDARIUM §. 4.

(m) Vide, quae ipse in V. IDUARIUS de hujus vocabuli interpretatione attuli; ex quibus patet, eam Hispaniae urbem, cui olim Aesona fuit, nunc Isona nomen est, opulentam fuisse, et negotiationi apprime deditam, utpote quae duo habuisset collegia feneratorum, unum Calendis, alterum Idibus fenebrem pecuniam exercere solitum. Iduarius autem vox Latina fuisse etiam arguitur ex cognomine Romano in veteri inscriptione, quae in ejus vocis §. 2. citatur ex collectione Seb. Donati, quamque ipse ex Museo Bened. Passionei transcripsit. Haec omnia si animadvertisset Jo. Casp. Orellius, fortasse in sua *Collect. Inscr. Lat.* n. 4053. pro sincero antiquitatis monumento eam inscriptionem habuisset, et Maffejo, qui eam primus improbavit, minime obsecutus esset.

(107) Pag. CLIV. n. 1.
Tom. I.

lisset Ligorius, eam protinus rigidus quisquam censor ad imposturas amandasset. Atqui marmor antiquum, vividum, Romae apud clarissimum Ficoronium adhuc spectandum se praebet (n). Sed jam ad alia properamus.

XIV.

INASSERO

Marmoream tabulam in agro Puteolano repertam, quaeque Neapoli esse dicitur a Grutero (108), in domo Hadriani Guilielmi; quae legem continet *parieti faciundo* a II. Viris Puteolanae coloniae latam; quam Morillonius et Pighius, aliique non pauci oculata manu exscripserunt, Capaccius vero, Fabricius, Smetius, Brissonius, Scaliger (109), Salmasius, Gudius probarunt; hanc, inquam, tabulam antiquitatis consultissimus Maffejus, antiquitati abjudicat, valde certe suspectam habet (110). Aeneis quippe tabulis leges et acta consignari solebant; hanc vero marmoream videt; hinc illi primum suspicio. Ego vero cupreas laminas egregie perscriptas, aptissima litterarum figuratione, lato profundoque vestigio, certum fere antiquitatis argumentum esse, in iisque acta, et minantia legum verba exarari et ligari consuevisse, jamdudum didici, et ab ipso Maffejo (111) intellexi; at vero nunquam in provinciis marmoreas tabulas fuisse adhibitas ad eas praesertim leges, quae neque agrariae essent, neque finium regundorum, sed minorum veluti operum, hoc, inquam, nemo certe me docuit. Quamquam in ea tabula legis nomine, conditionem, pactum, normam, regulam significari libentius dixerim. Continet enim descriptionem faciendi operis; est, ut ipse Maffejus ait, instrumentum pacta, quibus standum erat, constituens. Ita *Lex dedicationis arae* est in quodam lapide, quem refert Ursatus in *Monumentis Patavinis* pag. 222. Ea enim marmorea tabula Salonae in Dalmatia inventa fuit, Patavium postea asportata, ibique sita *in pariete fornicis prope pontem Divi Benedicti*. Ejus pars plus quam dimidia recens lucubratio est; Maffejus tamen optime editam ab Ursato fatetur (112), qui nova a veteribus sejunxit. Hoc in ea et certum et vetus; *Cn. Domitius Valens II. Vir I. D. (coloniae Martiae Juliae Salonae) Legem Dixit In Ea Verba* etc. Decreti etiam ab Aesculapii Hygiaeque sodalibus olim lati initium hoc est; (113). *Lex Collegi Aesculapii et Hygiae*. Multarum rerum series *Lex* appellatur, quod has sibi partes collegium imponeret, ne quid in posterum negligeretur.

Sed cetera jam de hac tabula Puteolana dicamus. Auget enim Maffejo suspicionem *epocha quae praefigitur omnino insueta* Ab Colonia Deducta Anno XC (114). *Nihil frequentius canerent monumenta municipalia, ubi deductis coloniis epochas condendi mos in Italia viguisset. Alia etiam quae superadditur temporis nota mire prolata, nempe a Romanis consulibus, simulque a duoviris municipalibus, et his quidem primo loco positis.* At vero cum natales coloniarum dies celebrari antiquitus consueverint, quod certe de Brundusina colonia apud Ciceronem legimus (115); cumque natalis sui diem publicis etiam monumentis coloniae inscriberent, quod certe antiquus lapis Beneventanus testari potest (116), nemo unquam mirari debet, si quando in ipsis publicis tabulis annos ab colonia deducta numerarent. Duumviri porro Romanorum consulum imaginem prae se ferebant; eligebantur ex decurionum ordine; bini ad consulum exemplum creabantur; summus utrisque magistratus erat; ipsi quoque ad annum plerumque illum obtinebant, iisdemque fere insignibus, quibus Romani consules, utebantur, toga praetexta (117), bacillis primum, tum fascibus, licet non eodem numero, lictoribus, virgarum jure (118). Magna horum magistratum in coloniis municipiisque arrogantia fuit atque superbia, non semel ab urbe principe castigata, quam tamen fere nunquam abjecerunt: efferebantur enim coloni, ubi paullum assumpserant vetustatis ac roboris. Vide quae sunt apud Ciceronem Orat. II. de Lege Agraria cap. XXXIV. ac passim alibi. Hinc factum arbitror, ut consulum etiam nominibus in publicis monumentis aliquando signatis, duumvirum nomina illis praescriberentur. Duumviri enim consulum quoque nomen affectarunt (119); quod jam Cicero, in ea, quam citavimus, oratione, de Capuae duumviris loquens, fore aliquando praedixerat. *Nonne arbitramini paucis annis fuisse nomen consulis appetituros (o)?* At quae nobis supersunt antiquarum legum actorumque veluti ex naufragio tabulae, non omnia nos docere possunt; ac si quid insolens in earum aliqua occurrit, cum in tanta monumentorum paucitate conferri cum aliis non possit, non idcirco antiquitati abjudicanda; sed ea potius, quae peculiaria habet, diligentius animadvertenda. Neque hoc exemplis indiget atque testibus. Suspiciones ceteras demum congerit Maffejus. Tabulam hanc Rutilio et Mallio Coss. inscriptam, anno scilicet ab U. C. DCXLIX., diversam esse ait ab iis, quas paullo ante ex Sigonio Gruterus (120) attulit:

(n) Hunc eundem lapidem, qui talis est:

P · AELIO · TIMAEO
SACERDOTI · IVSTITIAE
P · AELIVS · STRATONICVS
PATER · DULCISS

attulit etiam Orellius in *Collect. Inscr. Lat.* n. 2164., nihilque ibi adnotavit, quo ejusdem fidem et auctoritatem infirmaret.

(108) Pag. CCVII. in tres paginas divisa, litera satis bona, sed alicubi incorrecta.

(109) Vide Notas apud Gruterum.

(110) *Artis Crit. Lapid.* lib. III. cap. IV. col. 304.

(111) *Artis Crit. Lapid.* col. 159. et Tomo V. *Osservazioni Letterarie* pag. 333. *Mi persuadeva bensì da una parte, che fosser vere (Tabulae Eugubinae) il non aver mai trovato iscrizioni false di metallo se non in pez piccioli etc.*, et in Museo Veronensi pag. CLXXV. *ementitas aeneas non reperisse me aliquando dixi, sed addidi, nisi exiguis tabulis: vide Oss. Lett. t. 5. pag. 333.; quod si alicubi non addidi, incaute egi.*

(112) Col. 208. *Artis Criticae Lapidariae. Morcellus De stilo Inscript. Latin.* pag. 46. 47. (in edit. Patav. T. I. pag. 62. — 64.) integram tabulam describit, ac per singulas ejus partes optime explicat.

(113) Apud Fabretum *Inscript.* pag. 724. n. 443.

(114) In tab. cit. v. 1.

(115) *Epist. ad Attic.* l. IV. ep. 1.

(116) Apud Joannem De Vita *Dissert.* l. pag. 31.

(117) Livius lib. XXXIV. c. VII.

(118) Vide notam a apud Joannem de Vita *Dissert.* pag. IV. 129. Norisium in *Cenotaph. Pisanis Dissert.* l. c. III. pag. 67.

(119) Rei hujus exempla plurima ex antiquis lapidibus ac scriptoribus desumpta vide in opere per hos dies edito, cui titulus: *Discorso Accademico sopra un' antica iscrizione trovata nell' antico Teatro della Città di Catania, recitato dal Principe di Baschari etc. In Catania, 1771. fol.*

(o) Ita quidem olim putarunt viri ceteroquin doctissimi, at Cajet. Marinius in *Frat. Arb.* p. 278. et 430. probavit, eos, qui in antiquis monumentis consulum nomine appellantur, non duumviros coloniarum, sed reapse Romae consules fuisse, eosque praeterea suffectos, quorum quia ignotus quondam fuerat viris eruditus consulatus annus, ideo eos consules appellatos esse pro duumviris iidem arbitrabantur.

(120) Pag. CCII. CCIII.

alium in ea esse loquendi scribendique modum, qui certe florentissimis illis Romanorum temporibus nequaquam respondet. At nemo unquam in tanta Romanarum provinciarum diversitate parem ubique loquendi scribendique modum quaesivit; nemo in antiquis ejusdem temporis monumentis diversum aliquid non animadvertit. Sunt in ea tabula rata verba, solemnes formulae; est Romanae consuetudinis, legumque vox: qui eam legerit, hunc aliae, quas praetereo, Maffeji suspensiones nequaquam movebunt. SerapI, inquit ille (121), *in lapidibus pro Serapidi est, nunquam pro Serapidis: Duovirates quis unquam audiit? non magis certe quam verbum inasserare, quod ab hoc titulo recens Calepini editio sibi sumpsit.* Verba legis haec sunt. *Lex . Parieti . Faciundo . In . Area . Quae . Est . Ante . Aedem . SerapI . Trans . Viam , etc.* Lege *Serapidi*, si placet; intellige dicatam; eam intellige, cui titulus inscriptus, *Serapidi*. Quamquam, quid vetat per contractam vocem *SerapI* significari *Serapidis*? Tria sunt quatuorve marmora, in quibus est pro *Serapidi*; in hoc vero pro *Serapidis*. *Duovirates* quis unquam audiit? In ea vero tabula pag. 3. v. 8. alii duoviralium legunt, alii duoviratium a recto *duovirates*. FORCELLINUS (122) duoviralium retinuit; de lectionis tamen varietate monuit. Est in antiquis monumentis et duovir, et duoviri pro duumvir, et duumviri; vide exempla neque pauca, neque dubia in hoc ipso Lexico (123): quis non igitur et duoviralis probet pro duumviralis (p)? Id scilicet tabulae hujusce testimonio probavit FORCELLINUS; eodemque vocem etiam *inasserare* (124) Latinitate donavit, quod et in veteri Calepino factum erat; explicuit demum quid in ea tabula significet *antas projicere* (125); et alia etiam quae in ea sunt, quaeque certe Latii jure carere minime debent. Quod vero in aversa marmoreae hujusce tabulae parte legebatur (126), *de M. Conjuncto*, qui *Iter Texit Et Tectum*, id, inquit Maffejus, *meras nugas agi confirmat* (127); mihi vero indicio est, aut eam tabulam primo adhibitam ut aliquid aliud inscriberetur, quod minime perfectum est; aut postquam illa inscripta jam fuit, scalpro aliquando luisse rerum harum artifices, litteris verbisque ex arbitrio compositis (q). Quae in altera marmoris hujusce parte leguntur, ea non omnia Maffejus retulit: sunt enim haec:

M · AVIANVS · M · F ·
 CONIVNCTVS · II ·
 VIR · ITER · TE
 XIT · ET · TECTVM (dedit)
 S · P · (r)

XV.

Vocem *Officialis* absolute positam, ut grammatici ajunt, pro ministro magistratus vetus Calepini Lexicon explicuit. Exemplum dedit Gruteri lapis (128), qui ita allatus est; *Officiales Ejus (consulis) Provinciae Aquitaniae*. Male hunc lapidem explicatum esse animadvertit Maffejus (129): *Index Gruterianus (130), et ex eo recens Calepini editio Officiales Consulis memorant, sed inscriptione male accepta, quam non consulis, sed Provinciae Praesidis Officiales ponunt.* Vidi ego optima notae lapidem apud Gruterum; erratumque esse fateor in Indice ejusdem Gruteri, in quo *Officiales Consulis Provinciae Aquitaniae* memorantur; erratum etiam in nostro Calepini Lexico, erratum demum in hoc a FORCELLINO: *Officiales enim praesidis provinciae, non consulis, titulum posuerunt (s).* Quae huc spectant, ex eo epigrammate attulit Sebastianus Donatus in adnotationibus: sunt autem haec:

L · IVLIO · etc.

v. 10.

PRO · PR · PROVINCI
 AE · AQUITANIAE · CON
 SVLI · OFFICIALES
 EIVS · PROVINCIAE · AQVITA
 NIAE · OPTIMO · PRAESIDI
 HOMINI · BONO

Ceterum in ipsa vocis significatione nihil erratum est: magistratus enim ministri officiales dicebantur. Ulpianus Dig. lib. 36. tit. 4.

(121) Col. 306. Art. Crit. Lap.

(122) In V. DUUMVIRALIS §. 3.

(123) In V. DUUMVIR §. 6. et 7.

(p) At cum lapidem hunc R. Guarinius, et J. B. Zannonius attente inspexerint, diligenter transcripserint, et alter Neapoli ann. 1824., alter Florentiae ann. 1826. editis opusculis docte illustraverint, *duoviratium*, minime vero *duoviratium* ibidem legendum esse perspexere, quos ego secutus novam vocem *duovirates* Lexico addendam putavi.

(124) Est in pag. 2. v. 1. hujus tabulae.

(125) Vid. V. ANTAE §. 2.

(126) In notis ad hanc tabulam apud Gruterum loc. cit.

(127) Col. 305.

(q) De hoc eximio lapide Puteolano, praeter R. Guarinium, et J. B. Zannonium, de quibus dixi in nota praecedenti (q), etiam Hieron. Amatius accurate postea disseruit in *Giorn. Arcad.* T. 33. p. 323 — 343, ubi nonnulla addidit, quibus ejus monumenti *adveritatem* evinceret, et quaedam ejusdem verba recte interpretatus est. Hoc cum faceret, licet in quibusdam cum *Cognolato* sentiat, illius tamen sententiam in aliis improbat; his enim duriusculis quidem usus est verbis p. 341. *Il Cognolato, che ammise in questa lapida ed altre non sostenibili supposizioni, preconizza e contesta esuberantemente la sua non intelligenza in queste cose.*

(r) Hanc inscriptionem olim in aversa lapidis parte exstitisse, idem J. B. Zannonius autumat, cum vestigia serrae, quae eandem secuerit, aperte appareant, Hier. vero Amatius putat, pro *Avianus* in lapide insculptum fuisse *Avianius*, altius nempe producta litterae N postrema linea, ut saepe in antiquis monumentis factitatum fuisse, norunt eruditi; etenim apud Mazochium in *Tab. Heracl.* p. 259. habetur inscriptio prope Neapolin reperta his verbis: *D. Avianus Sp. F. Rufus*; unde patet, gentem *Avianiam* ibidem natales sedesque suas habuisse.

(128) Pag. CCCXXII n. 7.

(129) Artis Crit. Lapid. lib. III. c. IV. col. 412. 413.

(130) Pag. XX.

(s) Cum Maffeji correctionem, utpote non improbabilem, admiserit *Cognolatus*, ideo in V. OFFICIALIS §. 2., ubi citatur eadem inscriptio, locum ita interpunxi, ut nihil futuris criticis emendandum hic reliquerim.

leg. 5. *Aut per viatorem, aut per officialem praefecti introducendus est in possessionem* (131). Neque hoc sane Maffejus improbat: *Officiales enim, inquit, pro apparitoribus habeo* (132): quo certe nomine ii omnes significabantur, qui alicui magistratui apparere, ejusque imperio praesto esse apud Romanos solebant. *Apparitores dicebantur etiam viatores*. Lapis est apud Muratorium pag. DCC. n. 2. *Prosdecio Viatori Qui Cos. Et Praetoribus Apparuit etc.*, quem ita illustrat idem Muratorius. *Quamquam Viatores et Apparitores diversa fuisse officia credantur, ex ista inscriptione tamen deduci posse videtur, unum idemque sub duobus nominibus fuisse. Tam isti, quam illi magistratibus praesto erant ad eorum officia exsequenda. Adhibebantur etiam ad reos capiendos, et in custodiam mittendos. Prosdecius iste eo nomine Officialis, et minister fuit consulum et praetorum Urbis. Haec iis addenda esse ducimus, quae docte admodum scripsit FORCELLINUS in V. VIATOR §. 2. et 3. Qui ea legerit, haec quoque non importune a nobis addita existimabit.*

XVI.

QUIETORIVM.

Duo sunt apud Gruterum litterata marmora, in quibus insolens quaedam occurrit vox, qua sepulcrum, in quo vita functi quiescunt, significatur. Ea est *Quietorium*. Recensuit hanc vocem vetus Calepini Lexicon: citati ab eo testes duo, scilicet inscripti lapides; at ejus notae essent, minime animadversum. FORCELLINUS vocem non omisit; easdem inscriptiones adhibuit; esse illas *notae non quidem optimae, sed probabilis* admonuit. Ecce primam (133).

M · AVRELIVS · MVTIVS · NOLANVS
ANN · NAT · LXVI · FATVM
COMMVNE
PRAEVENIENS · QUIETORI
VM · HOC · SIBI · VIVENS · PA
RAVIT · etc.

Alteram, quae lato lapide quadratae formae continetur, integram dabo (134).

D · M ·
QUIETORIVM
CLYMENES
ET
LIBERTORVM
ET · RAPHIS

De his vero ita Cl. Maffejus (135): *Vocabulo Quietorium Christianismum sonanti civitatem dedit recens Calepini editio ex duum Gruterianorum lapidum auctoritate, quae apud me nulla est; nam utrumque Boissardus protulit, et priorem Mutii cognomentum, Nolani additio, annorum profitendorum modus, locutio nequaquam lapidaria Fatum Commune Praeveniens, accusant; posteriorem incongrua forma, et servili capiti liberti adtributi dehonestant. Neutrum Boissardus protulit, neutrum scilicet dedit omnium primus: alterum enim ex inscriptionibus sumpsit Julii Roscii (136); alterum Romae fuisse scimus in vinea Caesarini (137). Sepulcri hujus, seu potius urnae optimam formam aere expressam vide apud Montfauconium, qui eam ita describit (138). Quae hunc excipit urna, quietorium Clymenes et libertorum et Raphis appellatur. Clymene in latere urnae stat, manumque capiti imponit, quod est securitatis signum, ut diximus Tomo primo, et hic cum illa voce quietorium consensit. In latere opposito est Genius facem contra terram exstinguens, symbolum frequentissimum in urnis sepulcralibus. Satis haec contra Maffejum, cujus verba, posteriorem incongrua forma, et servili capiti liberti adtributi dehonestant, etiamsi vellem reprehendere, certe non possem; vix enim intelligo. Sed Raphin servi fortasse nomen existimat; ac turpe esse ait, servum cum domino, ejusque libertis fuisse compositum. At liberti, quos patronus testamento honoraverat, eo inferebantur, quo idem patronus; servi etiam aliquando quo dominus, ejusque liberti. Docuit hoc ipse etiam Maffejus (139). Quae vero de primo illo lapide ab eo dicuntur, ea probant, optimis R. reipublicae temporibus inscriptum illum non fuisse; pertinere illum ad posteriora tempora, ad ea scilicet, quibus divina CHRISTI religio sese extulerat, quibus tamen Latina lingua non interierat. Veteres quidem dixere aliquando eos, qui jam obiissent, *quiescere*: sunt illa apud Ciceronem (140) ex veteri quodam poeta:*

Neque sepulcrum, quo recipiat, habeat, portum corporis:

Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat malis:

Vides, inquit ille, qui apud Ciceronem loquitur, quanto haec in errore versentur. Portum esse corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus esset quidque curandum: Veteres, inquam, dixere hoc aliquando; Christiani vero sublimioribus eruditi principiis quietis vocem, ubi de mortuis ageretur, frequentissime usurparunt.

(131) Vid. V. OFFICIALIS §. 2. in hoc Lexico.

(132) Col. cit.

(133) Apud Gruterum pag. DCCCX. n. 2.

(134) Pag. MCXXXI. n. 11.

(135) Artis Crit. Lapid. lib. III. c. IV. col. 367.

(136) In nota apud Gruterum.

(137) V. Gruterum pag. ad hunc Lap. citata.

(138) Antiquitas explanatione et schematibus illustrata. Tom. V. P. I. lib. II. c. IX. pag. 67.

(139) Art. Crit. Lap. col. 218. Vide infra quae a nobis dicuntur ad V. Tabernaclarius.

(140) Tuscul. QQ. lib. I. c. XLIV.

Dicuntur illi a Christianis scriptoribus modo *Quieti*, modo *Quiescentes*; *Sacra Defunctorum Quies* saepe commemoratur. Vide Carolum Du Fresne in Glossario Mediae et Infimae Latinitatis V. *Quietorium*; Samuelem Pitiscum in Lexico Romanarum Antiquitatum V. *Requietorium*. Per ea igitur tempora vocem *Quietorium* in Latium adscitam existimo; et ex iis, quae antea dixi, fluxisse postea solemnina verba sepulcrorum titulis inscripta, *Heic adquiescit*. Recte demum de duabus hisce inscriptionibus iudicatum est a FORCELLINO, qui eas esse dixit notae non optimae quidem, sed probabilis. Est apud Gruterum pag. CMLIV. n. 1., et pag. MXXX. n. 8. vox *Requietorium*: his tamen lapidibus, et huic voci Maffejus pepercit.

XVII.

Graecam vocem Σωτήρα uno latino verbo exprimi non posse ipse Cicero docuit (141); vertit itaque, *qui salutem dedit*. Pro-SALVATOR. bati Latini scriptores voce *Salvator* nunquam usi sunt. Id in postremis Calepiniani Lexici editionibus notatum est. Quae septima fuit anno MDCCLII., id certe habet: ea utimur, dum haec scribimus. Antiquiorem profecto adhibuit Maffejus, cum illa scripsit (142): *cujus novitatem vincit Lazius* Quirino Salvatori *aliam dedicans* (143): *hanc vocem hujus tabulae fide recenset inter Romanas Palavina Calepini editio, et adsciscit; sed quae Lazius mittit, non id habent auctoritatis epigrammata*. In adnotationibus Sebastiani Donati editionem anni 1736 citatam video: sola fortasse ejus epigrammatis auctoritas voci *Salvator* tunc apponebatur. Ea igitur vox a probatis Latinae linguae auctoribus non usurpata, adhiberi postea coepit a Christianis scriptoribus; a quibus eam sibi fortasse sumpsit, qui lapidi inscripsit, *Quirino Salvatori*: is quippe titulus pro salute Caesaris Nervae Trajani Aug. est positus; neque est sane probabilis. Plura dabit de hac voce FORCELLINUS; remque omnem satis illustrent, quae ipse affert ex D. Augustino lib. XIII. de Trinit. c. X. sub fin. *Qui Hebraice Jesus, Graece Σωτήρ, nostra autem locutione Salvator. Quod verbum Latina lingua antea non habebat, sed habere poterat; sicut potuit, quando voluit*. De duabus vero vocibus *Servator* et *Salvator* docte admodum et erudite disserit V. C. Joannes Lamius in Libro *De eruditione Apostolorum* pag. 101. et seq. editionis anni 1766., qui locus omnino consulendus.

XVIII.

Vox etiam *Sodalitarius*, vel *Sodaliciarius* visa est FORCELLINO ex illo barbararum vocum sodalio posse emergere, nixa lapide, quem Sponius (144), ac Fabrettus (145) attulerunt. Id illi visum cum vetus Calepini Lexicon interpolaret, visum etiam cum suum contexeret. Inscriptionem primum dabō:

IVLIVS · BALERIANVS
QVI · VIXIT · ANNIS · N · XX
NATALI · SVO · D
SODALICIARIVS
BONVS · AMORATVS
FILETIVS · VSQUE · AT FOTSA

Ea nunc subjiciam quae de illa sunt apud Cl. Maffejum (146), qui eandem Florentiam apud Riccardios per somnium transtulit. *Vocabulum Sodalitarius nulli aut scriptori, aut veteri monumento adhibitum recens et accurata Calepini editio consecravit Fabrettianae inscriptionis testimonio, quae itidem apud Sponium est* Ipsum lapidem postea describit; haec tandem addit. *Summam mihi admirationem incuteret, viros doctissimos id genus nugae amplecti potuisse, nisi jam omnino comperissem, et in dies ulterius comperirem, in re lapidaria fascino, ut ita dicam, in incantatione quadam rempublicam literariam universam alligatam hactenus et detentam. Ut fidem liberem, en tibi Balerianus ab eodem scalpro, quod Bolumnius, Seberus, Flabio, Bela, Inbicto in his lapidibus protulit; en Annis Numero XX. ab eadem manu, quae nuper Vela Numero III. et Cippos Numero III. edidit: en FOTSA ab eodem stylo, quo antea COITBERTO, et CARISSIMO. Eundem aenigmaticum Genium adhuc certius ea demonstrant, Amorus Filetius Usque At Fotsa, ex quibus tantundem significationis eruas, quantum ex illis, QVINQVE PEROVATVOR ETSICINT, et ex Aria Farascinta. Amorus cum Filetio (inscite pro Philaetio) jocosè junctus, ut e contraria significatione mirum quid eliceretur, et cum Latina perverterentur verba, tum Graeca ex eadem cognatione judico, qua Latterninus, Minna, Italicenes, Buccio, Suffenatia Sancta a Fabretto (147) perhumaniter excepta, aliaque plura ejusdem novitatis nomina in haec saxa prodire. Quovis pignore contenderem, Amorus usque ad fossam ex vernaculo fino alle ceneri prodiisse. Illa, Die natali suo decessit e genuina alia decerpta sunt, sed perperam expressa; neque enim D pro decessit Romana est nota. Ipsissimum denique auctorem singularis vox Sodaliciarius prodit, de qua sermo erat, et quam alibi nequaquam reperias, Vidi ego inscriptos lapides, quos antea Maffejus rejecerat, et quibuscum eum contulit, quem ego antea descripsi; me quoque ejus suspiciones nonnihil movent; nihil modo habeo, quo huic lapidi succurram; Oedipum conjectorem exspecto, qui postremum ejus versum mihi ceterisque explicet: erratum in eo fortasse a quadratariis ac lapidariis; verum de integro esset, conjecturis adhibitis, reficiendus: divinandi artem aliis relinquo. Quare donec litterato huic saxo melius beneficio temporis doctorumque hominum labore consulatur, vocem *Sodaliciarius* inter dubias rejicio. Videant eruditi viri, quid lapidis hujus interpolatoribus tribuere possint. Eam certe, inter ceteras, artis criticae legem Maffejus dedit (148): *Quid de interpolationibus di-**

(141) Verr. IV. c. LXIII.

(142) Artis Crit. Lapid. lib. III. c. IV. col. 273.

(143) Est apud Gruterum pag. XIX. n. 5.

(144) Miscellan. Erud. Antiquit. pag. 296.

(145) Pag. 329. n. 481.

(146) Artis Crit. Lapid. lib. III. c. III. col. 242. et seqq.

(147) Pag. 649. n. 422.

(148) Artis Crit. Lapid. lib. III. c. II. col. 182.

cam? quanto nobis studio ab ea fraude prospiciendum est, qua legitimae quidem, sed, versu, verbo, numero, intruso, dempto, vitiatu, productae sunt inscriptiones haud infrequenter! Sed ex ea etiam marmorea tabula, quae olim Romae erat apud Colotios, postea vero Florentiam deportata est, spes aliqua voci *Sodaliciarius* potest esse, fore ut inter Latinas aliquando recenseatur. Legitur ea tabula apud Gruterum pag. DCII. n. 5. Exstat Florentiae apud Riccardios. Ejus auctoritate minime est usus FORCELLINUS, quod aut non viderit, aut Fabretti lapidem maluerit. Vidit illam Smetius, edidit Mazochius, emendavit Gudius. Sed quaedam adhuc in eo marmore corrigenda, illustranda omnia, ea demum refellenda, quae Maffejus objecit. Neque hic fortasse labor inanis esset; quem ideo nos non suscipimus, quod in FORCELLINI Lexico tabulae hujus testimonium minime legimus. Tabulam tamen ipsam, et Maffejus animadversiones describemus; sunt enim ex arte critica:

C · F

D 9 M

C · VERGILIVS · MARTA
NVS · COLONVS · AGRI · CAE-
LI · AENEI · (1) ANVLENAE · CER-
TAE · COLONAE · AGRI · SS· ANO
RVM · XXII · COIVGI · COIVGALI ·
CASTAE · CARAE · BONE · PIAE ·
FIDELI · DVLCI · CARE · AMAN-
TISSIMAE · DESIDERATISSIME

SODALICIARIA · CONSILI · BONI · B · M ·

C · F

Ad eam ita Maffejus (149). C. Vergilium Martanum ducentis abhinc annis Mazochius edidit, comprobavit exinde Smetius. Ab inspectione non arguitur, sed a conceptis verbis. C. F. praefiguntur, hoc est Cajus Fecit; nove et inconsiderate; nam recepta formula, Vivens Fecit. Miri nominis Ager Caeli Aenei fuerit, quem Martanus coleret; idcircone conjux ejusdem uagri Colona diceretur? nostratis linguae mos apud Latinos non obtinebat, ut fabri conjux fabra, et coloni colona vocaretur. Ecquid sibi vult cojugi conjugali? haecine vetus locutio? Naenia sequitur inficeta, Castae Carae Bone Piae Fideli Dulci Care Amantissimae Desideratissime; at non ita ineptiunt prisci lapides, neque ita desipiunt. Post undecies dandi casu enunciatam, Colona nostra casu recto Sodaliciaria praedicatur, et additur eodem lepore Consili Boni. Addam ego, illud etiam ab Eduardo Holtheno (150) observatum esse, postremam epigrammatis hujusce lineam ita esse in Codice Palatino; CONSILI · BONVM, cetera desiderari. Vox igitur *Sodaliciaria* non legitur in eo Codice. Multa igitur apud Romanos sodalitatum et sodalitiū genera animadverti, multa sodalium nomina, collegia multa; at, qui ejusdem collegii erant, ii sodales dicebantur, qui in aliquo sodalitiū, ii etiam sodales: ii demum sodales, qui imperatoribus in Divos relatis sacra faciebant. Ne ego quidem vocem *Sodaliciarius* unquam offendi: Romana nota est SOD., ea sodalis explicatur; uti illa SOD. HADRIA. Sodalis Hadrianalis. Vide Ursatum in Notis Romanorum. (u).

XIX.

TABERNA-
CLARIUS.

Bononiae, inquit Maffejus (151), quae multis veteribus laudibus Marsilianum Institutum in summum scientiarum bonum nuper adjecit, apocryphas inscriptiones nequaquam offendi: sed in eximia Marchionum Bevilacqua, tertio ab ea urbe lapide Tusculana Villa plures inspexi nitidissimas, quarum, etiamsi in Felsineis (152) valde ostententur et probentur communiter, paucis admodum fidendum arbitror. Ex his ea mihi seligenda est, quam Gruterus (153) exhibuit, et ipse etiam Felsineorum marmorum descriptor dedit (154). Ea parva tabella est:

EX · DOMO · CAESARVM
LIBERTOR · ET · SERVOR
QVOD · EST · COLLEG
TABERNACLARIORVM

Vocem *Tabernaclarius* hinc sibi sumpsit Calepini Lexicon; significari dixit eum qui tabernas conficit Maffejus haec contra (155). *Collegium nugatorium et imaginarium; quis enim Tabernaclarios audivit? pro iis, qui tabernas conficiebant, doctus ac recens Calepini Lexici editor accipit, qui hujus lapidis testimonio eam vocem Romana civitate donat: ego potius pro artificibus tabernaculorum*

(1) Pro CAELI legendum videtur C. AELI, ita ut C. Vergilius Martanus colonus fuerit agri C. Aelii Aenei.

(149) Col. 242.

(150) Variorum Corrigenda et Animadvertenda, pag. CCCXLI. P. II. T. II. ejusdem Gruteri.

(u) Nimis liberaliter hic Maffejo concessisse videtur *Cognolatus*, ut nihili facienda sit auctoritas utriusque hujus lapidis, in quo *sodaliciaria*, et *sodaliciarius* legitur, quasi vero istud a Latina lingua adjectivum repudiandum esset omnino; nam utrumque lapidem in suam *Collect. Inscr. Lat.* n. 4614, et 4794. nuper recepit Jo. Casp. Orellius, cum ipse viderit a Petr. Laur. Del-Signore in *Marmi Riccardiani* p. 268-280. satis superque utrumque lapidem a censura Maffejana vindicatum fuisse.

(151) *Artis Crit. Lap. lib. III. cap. III. col. 216.*

(152) Vid. *Malvasiam Marmora Felsinea etc.* Bononiae, 1690. 4.º

(153) Pag. DCXLII. n. 8.

(154) *Malvasia*, pag. 616.

(155) Col. 217.

acciperrim, quam artem D. Paulus σκηνοποιός; nobilitat, etc. At si fabros a tabernaculis ea voce intelligi Maffejus velit, dicat oportet contractam eam esse a voce *tabernacularius*, aut legat in eo lapide *tabernaculiorum*. Neque lectio auctoritate caret. Nam apud Gruterum eadem tabella eodem in loco est aliter a Pighio citata atque descripta: ita scilicet:

EX · DOMO · CAESARVM ·
LIRERTORVM · ET ·
SERVORVM · COT · EST ·
COLLEGII ·
TABERNACVLARIORVM

Hujus lectionis varietas omissa est in veteri Calepini Lexico; de ea monuit FORCELLINUS, qui tamen vocem *Tabernaclarius*, ejusque explicationem ex Calepino retinuit. Ego igitur *Tabernaculiorum* legi malim: vocem *Tabernaclarius* ab hoc lapide minime accipio. *Tabernarios* (cujus quidem vocis alia est significatio) legi aliquando apud principes Latinae linguae auctores; vidi etiam in quodam lapide apud Muratorium pag. CMLXV. n. 7., *Tabernaclarios* vero ne ipse quidem unquam audivi. Collegia buidem *Tabernaculiorum* a viris Romanarum antiquitatum eruditis memorantur. Samuel Pitiscus in V. *Collegium*, *Passim*, inquit; *in antiquis lapidibus leguntur collegia fabrorum ferrariorum, tignariorum, dendrophorum, centonariorum, sagariorum, tabernaculiorum, tabulariorum, foenariorum*. In ea vero, de qua agimus, tabella, ita omnino videtur legendum. Nam inter Officia Domus Augustae fabros a tabernaculis inuenio, a tabernis nunquam. Montfauconius (156) enim columbaria duo Romae ad Portam Capenam reperta exhibet, atque describit. Plerique eorum, quorum nomina cinerariis illis ollis inscripta sunt, Augustales artifices atque ministri videntur esse; *unus venator Caesaris esse dicitur: alius tonsor, ut comae ejus curam haberet; alius unctor, qui corpus ejus ungeret. Hic duo oculares medici occurrunt, quorum alter medicus ocularis, alter medicus ab oculis esse dicitur. C. Julius Phronimus custos bibliothecae Graecae vocatur a bibliotheca Graeca. Est quidam scriba ab epistulis Latinis; alter ab epistulis Graecis. . . . Alius dicitur esse Augusti faber a tabernaculis, qui scilicet tabernacula, sive tentoria ejus fabricaret*. Ecce titulum ex aere ejusdem Montfauconii (157). *Ti. Claudius . Amiantus . Aug . Faber . A . Tabernac*. Hunc ipsum, ceterosque titulos vide etiam apud Cl. Muratorium pag. CMXXVI. n. 15. Utrum vero *Tabernacularii* eam omnino artem exercuerint, quam D. Paulus nobilitavit, id ex ipsius vocis σκηνοποιός (158), quae habetur in Actis Apostolorum cap. XVIII. v. 3., explicatione peti debet. Ego interpretem optimum D. Joannem Chrysostomum existimo. *At, inquit (159), tabernaculorum texendorum artifex hic (D. Paulus) non Siciliam modo, atque Italiam, verum universum terrarum orbem verbum Dei praedicans peragravit, cum interim artem non intermitteret, sed vel tum quoque pelles consueret, officinaeque suae praeesset*. Ego vero quaecumque subitaria tecta sive ex pellibus, sive ex stragulis, sive etiam ex frondibus, sive ex velis modo in castris, modo in via, modo in domesticis hortis, modo alibi excitabantur, ea ad artem *tabernaculiorum* apud veteres Romanos pertinuisse dixerim; quicumque vero ea parabant, ex quibus fieri tabernacula consueverant, eos fuisse fabros a tabernaculis. Horum collegia certe Romae fuerunt; fuerunt enim artium paene omnium quae manu exercentur; *tabernacularii* vero eam profitebantur, quae et antiquissima erat, et insignes habebat usus. Veteres enim et voluptatis causa in tabernaculis saepe habitabant, et iis in itinere utebantur, ut, ubi diversorium non esset, aut urbs attingi non posset, in illis noctu manerent. *Multis locis ne tectum quidem accipio, et in tabernaculo maneo plerumque (160)*. Dabantur publice tabernacula legatis ac magistratibus in provincias ituris, imperatoribus etiam ad castra proficiscentibus: ipso demum comitiorum die, is qui comitiis praeerat, tabernaculum extra Urbem rite capiebat. Ego igitur a *tabernaculariis* non discedo; lapidem illum, de quo agimus, ita lego, uti est a Pighio citatus; lectionemque hanc ipsius etiam Muffeji explicatio probat. Lapidem praeterea quos in ea villa, quae prope Bononiam est, Maffejus vidit (quos inter is etiam est, quem nos primo loco descripsimus) *negotium illi facessere coeperunt statim ac tam bene sibi invicem respondere vidit, et idem ferme petrae genus, coronas, seu parerga propemodum eadem, literas eadem mensura, verbaque in variis uniformiter exarata, ut ab eodem marmorario videri possint; eandem denique ubique fere incorruptionem atque elegantiam, qua reident candidi isti lapides usquequaque (161)*. Quare, si qua illi ex ea re suspicio fuit, ac de tam pulcris vetustatis exsuviiis dubitavit, tabellam hanc ita legere Maffejus debuerat, non ut est apud Gruterum primo loco descripta, non ut in Bononiensi villa inscripta est; sed ut est a Pighio citata, allata vero apud Gruterum secundo loco. Utramque ejus formam nos attulimus; dedimus illam utroque modo: tam varie a Pighio citata est, ut certe ab ea, quae prope Bononiam nunc legitur, descripta minime videatur. Sed jam tabellam hanc totam, quocumque demum legatur modo, Maffejus damnat. Quare nec *tabernaclariis*, neque *tabernaculariis*, quos ego malo, ullus per Maffejum in Latina civitate locus. Fabretto irascitur quodammodo Maffejus, quod hanc inter ceteras e Grutero inscriptionem protulerit, ut probaret servilia capita dominorum sepulcris aliquando illata (162). Hanc ego causam minime attingo, quam jamdudum viri antiquitatum peritissimi ex Fabretti sententia judicant (163): ipse demum Maffejus, quod jam diximus, comprobavit. Lapidem ipsum defendo. *Idne sibi persuaderi (inquit Maffejus (164) vir doctus (Fabrettus) potuit, antiquum titulum fuisse, cujus sententia nulla? . . .*

(156) In Opere al. citato Tom. V. P. I. lib. II. c. V. pag. 54, 55.

(157) Tome V. P. I. Planché XVII. à la pag. 53.

(158) In Vulgata *Scenofactoriae artis*.

(159) In Epist. ad Rom. Hom. II.

(160) Cic. lib. V. ad Attic. epist. XVI.

(161) Loc. cit. in Art. Crit. Lapid. col. 216.

(162) Vid. Fabretti Inscriptiones, pag. 42. n. 231.

(163) Vid. Montfauconium T. V. P. I. Antiq. explan. et schem. illustratae, pag. 55.

(164) Artis Crit. Lapid. col. 217.

CAJETANI COGNOLATI

Quod si etiam verba coalescerent, qui fieri poterat, ut monumentum libertorum et servorum Caesareae domus externo item collegio pateret? Mihi vero ejus tituli verba ita videntur explicanda: *Ex domo Caesarum Libertorum Et Servorum Quod Est Collegii Tabernaculariorum*, h. e. ex numero libertorum ac servorum Caesareae domus, ii, qui sunt ex collegio tabernaculariorum, qui spectant ad illud collegium, qui collegium illud constituunt: quae quidem explicatio et Latinae consuetudini, et veterum lapidum stilo optime nobis videtur convenire. Non unus aut alter ex libertis ac servis fuit in Caesarea domo faber a tabernaculis; plures certe huic muneri atque artificio addictos fuisse omnino dicendum est: ii corpus, collegium quoddam, ex eorum quae in Urbe fuisse diximus similitudine, constuebant. Servus aliquis a lectica, quoniam plures erant, qui hoc servitii genus praestabant, dicebatur ex corpore lecticariorum, quorum *decurio* legitur apud Gruterum pag. DC. n. 1. Pulcherrimae antiquitatis lapis apud eundem Gruterum (165):

DIS · M
TI · CLAVDIO
AVG · LIB
TIGRANO
EX · CORPORE
LECTICARIORVM
CAESARIS
VIXIT · ANNIS
LXXXV
etc.

Cum vero lecticarii vilissimum essent hominum genus, in Caesarea tamen domo libertos etiam a lectica fuisse ex hoc monumento intelligimus; quod tamen illi domui peculiare minime fuit: verum hoc ideo animadvertimus, ne quis unquam miretur, ejus domus libertos fuisse etiam tabernaculorum artifices. Cum vero plures ex libertis ac servis Augustanae domus idem munus atque artificium exercerent, unus erat qui ceteris praesset; is dicebatur *praefectus*, sive, ut alii malunt, *praepositus*: ex quo sane corporis seu privati collegii formam agnoscis. Collegia haec in decurias dividebantur; ac *Magister In Familia* (fabrorum) *Praefectus Decuriae* occurrit in quodam lapide Musei Kirkeriani (166). Est etiam apud Suetonium in Domit. cap. XVII. *Decurio cubiculariorum*; sed ecce tibi aliam ex Grutero tabulam (167):

D · M
TI · CL · THALLVS
PRAEPOSITVS · VELARIORVM
DOMVS · AVGVSTANAE (168)
etc.

Cubiculariorum etiam collegium videtur fuisse in domo Caesarea. Apud Gruterum enim titulum legimus (169):

D · M
ZMARAGDI
L · DOMITIA · POLLIN
CVBICVLAR
EX · COLLEG
CVBRANTE · NICOSTRATO
AMICO
B 9 M

Sed rem hanc turbat Index Gruterianus, qui ad vocem *Cubicular. ex colleg.* Fabretum citat pag. 184. in Columna Trajana; addam ego antiquas ejusdem Fabretti inscriptiones pag. 440., ex quibus locis intelligimus, collegium Concordiae, cui servilis turba Augustanae domus adscripta erat, in eo lapide, quem modo descripsimus, posse significari. *Collegium Quod Est In Domu Sergiae Paullinae* legitur in Museo Veronensi pag. CCLVI. 4. Verum hoc praetermitto; ad Maffejum redeo, cujus mihi suspensiones omnes evellendae sunt. Illud igitur *Tabernaculariorum* collegium eorum erat solummodo, qui in domo Caesarum fabri erant a tabernaculis: non ergo monumentum *Externo Collegio* patebat; neque tam multi in illud inferebantur, ut non jam *parva tabella*, sed *magnus lapis*, quod Maffejus ait, ejus titulum prae se ferre debuerit. Alia est inscriptio apud Gruterum (170), quae ad nostram hanc proxime accedit: *Ex Domo Caesarum Et Liviae Libertorum Et Servorum*; sed ne haec quidem Maffejo placet. Ego id primum animadverto; ex ipsa linearum positione atque figura suspicionem facile oriri posse, verba quaedam in hoc lapide desiderari. Vacua linearum spatia nullis quidem apud Gruterum punctis notantur; lineae tamen ita exhibentur, uti certe in integro lapide, quamvis parva tabella fuerit et ob-

(165) Pag. DXCIX. n. 11.

(166) Apud Murator. pag. CMXXXVI. n. 9.

(167) Pag. DXCIX. n. 7.

(168) Varior. Lectiones vide in notis apud eundem Gruterum.

(169) Pag. DLXXVI. n. 5. Variorum Corrigenda, et Animadvertenda, quae collegit Eduardus Holthenus pag. CCCXL. Part. II. Tom. II. ejusdem Gruteri. Videtur ead. Inscript. quae sic mutila aut decurtata apud Pier. Valer. in notis ad Virg. Aeneid. lib. VII. pag. 137. DIS · MANIBVS · OSSVIS · ZMARAGDI ·

(170) Pag. CMXXXIV. n. 12.

longa, minime esse debuerunt. Ecce illas, uti sunt apud Gruterum; nam Fabrettus (171), qui lapidem certe non vidit, sed ex eodem Grutero descripsit, eas quidem retinuit, sed ex arbitrio melius concinnavit.

EX · DOMO
CAESARVM ET
LIVIAE
LIBERTORVM ET SERVORVM

Ceteris deinde respondeo quae Maffejus objecit, quaeque sunt utrique harum inscriptionum communia. *Quaenam, inquit (172), haec obscura et detruncata funerarii tituli formula? . . . Dis Manibus non praclaudentis, nec ullo nomine, quo sententia constet, et verba regantur, proposito? Ego Deos Manes, ac solemnes notas, quibus illi significabantur, in sepulcrorum titulis neque vidi, neque legi aliquando; idque etiam testari poterit quicumque veterum monumenta sive inquirat, sive tractat. Ludet operam quisquis exemplis uti voluerit (173). Neque vero praeponi quidpiam duobus hisce titulis necesse erat quo sententia constaret, ac verba regerentur: cum enim tituli eo modo inscribuntur, duo illa verba *Locus Monumenti*, seu *Locus Sepulturae*, *Monimentum*, *Memoriae*, *Bonae memoriae*, adesse semper intelligimus. Inscriptionem hanc dedit etiam Gorius; attulit, probavit, explicuit, integram existimavit Morcellus *de Stilo Lat. Inscript.* pag. 125. Ita denique Maffejus: *Servos ex domo audivimus, non ita libertos ex domo: formula, qua servis et libertis monumentum parabatur, haec est: Libertorum Et Familiae, domini et patroni nomine statim adjecto. Ego haec contra: Qui libertos ex domo nunquam audivit; audiat primum ex hisce, de quibus agimus, inscriptis titulis; nihil enim audiet, quod Latinae aures fastidiant. Illud etiam rei insolentiam minuet, quod liberti servis adjungantur, qui certe ex domo dici solent. Libertis quidem ac servis ita monumentum inscribatur, Libertorum et Familiae (174); at rata verba, solemnesque formulae in omni ferme monumentorum genere varietatem aliquam, exceptionemque habuerunt; ac si lapidem proferre licet, qui ad sepulcrales minime spectat, ipsos tum libertos, tum servos communi familiae nomine comprehensos intelligemus. Dedit illum ex Donio Muratorius (175).**

A · OSTIENSIS
ASCLEPIADES
AEDITVS · CAPITOLI
SIGNVM MARTIS
CORPORI FAMILIAE
PVBLICE
LIBERTORVM
ET SERVORVM
D · D

Quicumque in veteris eruditionis, linguarumque studio versamur, non id semper aut emendandum aut rejiciendum esse credimus, quod in aliquo monumento, sive scriptoris loco occurrit, et insolens est. Quantas id clades ederet! Diligentius illud animadvertimus, nova extundimus, multa illustramus; seponimus illud aliquando, lucem ac testes exspectamus. *Tam rara est, inquit Cl. Muratorius (176), apud Latinos praerogativa Sacerdotum Coronatorum, ut hoc unum exemplum hactenus emerit; lapidis scilicet, quem illi integrum emendatumque misit Vir Cl. Apostolus Zeno; quem postea dedit etiam Maffejus in Museo Veronensi pag. CCXLVIII. 5. Eadem tamen vox est etiam in Hispellate marmore (177), quod sane legitimum est; at cum illud protulisset Fabrettus (178), miratus fortasse vocis insolentiam, vitiatumque nomen suspicatus, pro Coronato posuit Correctori. Attamen certum certissimumque deinceps futurum est, inquit rursus Muratorius (179), in Hispellate marmore, quod sine dubitatione legitimum est, scriptum fuisse Coronatus; uti praeter exemplum accuratissimi Abbatis Ferdinandi Passerini Hispellatis ad me missum, monuit me Cl. Vir Hyacinthus Vinciolus, qui inscriptionem hanc ex autographo describendam, me rogante, curavit. Itaque Coronatus, tum Daciae, ut supra vidimus (180), tum hic Tusciae et Umbriae, nihil aliud mihi creditur fuisse, nisi Stephanephorus Graecorum, in eorum monumentis saepe recurrens. Non ii vulgares sacerdotes, neque in uno templo conclusa eorum auctoritas, sed per universam provinciam extendebatur. Non in sacrificiis tantum, sacrisque aedibus coronam deferebant (quod cuncti, aut plerique sacerdotes facere consueverunt), sed etiam extra templa, et in reliquis publicis actibus. Eorum quoque, ut opinor, fuit, solemnibus provinciae ludis praeesse. Eorundem ludorum mentionem habes in hac ipsa inscriptione. Haec itaque attulimus, non ideo tantum, ut ejus veluti criticae legis, quam antea proposuimus, exemplum esset, verum ut id etiam animadverteremus, quod de Sacerdotibus Coronatus Maffejus dixit (181), et ex Maffejo in hoc ipso Lexico FORCELLINUS (182); intelligi scilicet sacerdotes quosdam *sacrorum privatorum*, quibus mos esset coronatos incedere; Graece dictos στεφανοφόρους. Ego Muratorii explicationem potiore habeo, neque Coronatos privatorum sacrorum sacerdotes fuisse unquam existimaverim: qui enim coronati ubique incedebant, ac totius provinciae, uti vidimus, sacerdotes dicebantur, ii privata tantum-*

(171) Pag. 42. n. 232.

(172) Col. 217. 218.

(173) Forse alcune iscrizioni, che pur cominciano dal nome del defunto in genitivo, ne sono senza, perchè quando furono ricopiate, la cornice o quelle sigle (D. M) erano incise, trovavasi rotta e mancante. P. Zaccaria, *Instituzione Antiquario-lapidaria*, pag. 249.

(174) Vid. Fabrettum pag. 42. 43.

(175) Pag. CLXXVII. n. 7.

(176) In Novo Thes. Veterum Inscript. pag. CLV. n. 2.

(177) Apud eundem Muratorium pag. ead. n. 3.

(178) Pag. 105. n. 250.

(179) In nota ad hoc marmor, pag. cit. CLV. n. 3.

(180) In Lapide, de quo diximus, quemque Muratorio r. isit Apostolus Zeno.

(181) *Osservazioni Letterarie* Tom. I. Artic. IX. pag. 233.

(182) In V. CORONATUS §. 2.

modo sacra facere et curare minime debuerunt. Sed in Museo Veronensi, ea lapidis verba, *Ter coronatus Daciae* explicuit Maffejus, *hoc est, praecipuo sacerdotio ter in Dacia functus (x)*. Non haec sane iis respondent, quae in Epistola ad Cardinalem de Polignac (183) Parisiensem anaglypticam tabulam illustrans ex Dionysio Halicarnaseo docuerat, quaeque nos antea exposuimus. In aliam ergo opinionem postea venit, ac Muratorio accessit. Rem tandem rursus turbavit Musei Veronensis pag. CCCCXXI., eandem enim Parisiensem tabulam exhibens, coronas communia sacerdotum insignia visus est existimare: *Tres, inquit, togatos vides coronam sacerdotalem gestantes; Deorum enim ministri et sacerdotes coronantur, inquit Tertullianus, De Cor. Milit. c. 10.* Nimis multa jam diximus, neque ea sane omnia, ut uni voculae *tabernacularius* consuleremus. *Tabernaclarius* id ipsum fortasse est quod *Tabernacularius*; quemadmodum servus a cubiculo *Cubicularius* absolute dicebatur, apud Donium vero Class. VII. n. 119. legitur per syncopen in quodam lapide *Cubiclarius*; et *Vasclarius* apud Reinesium, et Gruterum, *Vasclarius* est apud Muratorium pag. DCCCXIV. Nunquam tamen ea vox illum significat, qui tabernaculum conficit; explicationem ipsi dedimus. Neque id probo, quod a Carolo Du Fresne dictum est (184), *tabernacularios* eos fuisse qui *tabernacula curabant in castris: Gall. fourriers*. Exemplum attulit ex Epist. XIV. Petri Blesensis; scripsit ille saeculo a Christi nato undecimo. *Curritur ad meretrices et tabernacularios curiales, ut inquiratur ab eis, quo princeps profecturus sit.* Ego eos ipsos intelligi puto, qui principi tabernacula conficiebant, et excitabant, sive in castris, sive in litore, sive in agro, sive alio demum quocumque in loco; neque eos esse existimo, quos Galli dicunt *fourriers*, sed quos ego Italice, si liceret, libenter dicerem *padiglioniari*.

XX.

Licet jam e sepulcris, in quibus haecenus commorati sumus, efferre pedem, ac lucem aspicere. Quin imo, cum eorum quae in hoc opere FORCELLINUS praestitit, multa a nobis sermonis hujus initio dicta sint, cetera vero sit ipse dicturus in suo, licet etiam praefandi finem aliquando facere. Huic igitur operi in lucem prodeunti felicia omnia tanta nunc voluntate precamur, quanto olim studio ejus auctorem coluimus, quanta ille benevolentia nos ipsos est prosecutus. Eos omnes appello, in quibus est Latinarum litterarum amor, qui Romanae linguae et eloquentiae ingenium intelligunt, qui ejus difficultates legendo scribendoque experti sunt, qui non modo optimorum temporum, sed mediae quoque et infimae Latinitatis auctores tractant: nemo certe Lexici hujus volumina tanquam frigida adjumenta contemnet, nemo sibi aliquando saltem consulenda esse non existimabit. Ita enim sumus omnes, ajebat olim Muretus (185), *etiam qui paulo melius Latine loqui putamur, quam vulgus solet. Dum confidimus, nos jam eam facultatem consecutos, ut vel aliud agentes emendate loquamur, multa inepta, et ne in pueris quidem ferenda, effundimus. Isti praecipue delicati, qui omnia sibi praeter Ciceronem putere ajunt; qui, si sine Nizolio possint unam aut alteram epistolam scribere, germanos se esse Cicerones putant; qui Senecam contemnunt, Plinium irridunt, Tacitum damnant, ad inferiorum vero temporum scriptores etiam nauseant; qui me aut mirantur, aut miserantur, aut irridunt, quod ex Apulejo ipso aut Sidonio quaedam petenda esse dicam ad usum Latini sermonis: illi igitur ipsi saepe ita et loquuntur, et scribunt, ut non eos modo, quos ipsi tantopere abjiciunt, quos prae se contemnunt, sed eorum pistores ac coquos multo Latinius locutos fuisse constet.* Quandoquidem vero nullum opus est, cui melius beneficio temporis consuli ab hominibus non possit, et haec ipsa verborum cura nunquam fortasse ita erit consummata, ut nihil sit reliquum; ideo nos, de hoc Lexico in posterum etiam cogitantes, ea seponemus, quibus aut ipsum ditescere, aut ejus pars aliqua emendari possit; neque eorum, ad quos volumina ista pervenient, monitiones effugiemus, modo ne sapientia careant atque benevolentia. Atque hanc quidem ab honestis viris facile nobis pollicemur, minimeque ab iis fuisse praestitam, qui leve aliquid, neque ad Latina pertinent, in veteri Calepini Lexico notarunt, jure conquerimur: nisi forte liberaliter nobiscum egisse sibi videntur, cum opus illud octies tantum ad haec usque tempora nobis editum, tricies vulgatum fuisse crediderunt. Aequiores illi nobiscum erunt, dum ea ipsa quae tam severe sunt in veteri Lexico animadversa, expulsa modo et emendata a FORCELLINO intelligent; nos vero nemini unquam molesti erimus, quod Lucani versum, qui est libro tertio Pharsaliae (v. 190.), in quintum transtulerit. Si quis vero Latinae linguae fatum nostris hisce temporibus animo volvens, opus hoc, quod nunc ratione et consilio vulgamus, serius quam oporteat, in lucem prodire existimaverit, hujus ego vocibus tantum profecto tribuam, quantum illis tribuendum est, qui ea tantummodo Latina studia attigerunt, quae prima illa puerili institutione continentur. Eos porro ex nostris Italis qui vernaculam linguam unice amant et colunt, Latinam vero in hoc solo natam, et commune olim nationum vinculum, nostrorum hominum ingeniis excitatam postea et exultam, vel intermittendam vel ablegandam esse putant, eos, inquam, admoneo, ne ita popularis sermonis amore ac studio detineri velint, ut eum negligent, sine quo Italica lingua retineri, augeri, ornari, restitui nunquam potuisset. Iis tandem, qui fasces jamdiu Transalpinis hominibus submittendos esse ajunt, et quendam ex eorum linguis eruditionis universae campum aperire existimant, multa quidem responderem, si, quam facile error ipse ostendi posset, possent etiam judicia hominum ad nova saeculi exempla in omnibus viventium Latinis verbis emendari. Verum, non praefabor rursus; praefandi potius, ut antea ajebam, finem faciam, auctoremque hujus operis prodire sinam. Ipsam igitur optimi senis modestiae plenissimam vocem excipite.

(x) Imo potius in tribus Daciis praecipuo sacerdotio functus. V. DACIA in Lexico.

(183) Citato Artic. Osservazioni Letterarie.

(184) In Gloss. Mediae et Infimae Latinitatis, V. Tabernacularia.

(185) Lib. II. Epist. XXXVI.